

Teologiens metoder

En introduktion

Redigeret af Lars Albinus, Svend Andersen, Eve-Marie Becker og Nils
Arne Pedersen

Udgivet af Det Teologiske Fakultet
Aarhus Universitet

Januar 2010

Indholdsfortegnelse

Indledning	3
Gammel og Ny Testamente	9
Kirkehistorie	24
Dogmatik	34
Etik og religionsfilosofi	42
Praktisk teologi	51
Missionsteologi og økumenisk teologi	62

Indledning

De følgende kapitler om teologiens forskellige faglige metoder indledes med en kort beskrivelse af de enkelte fags særlige indfaldsvinkler og problemstillinger. Eftersom teologien uanset metodeforskelle udgør en faglig enhed, indledes dette åbningskapitel derfor med et forsøg på at sige, hvad teologi er.

1. Hvad er teologi?

Ordet 'teologi' betyder bogstaveligt lære eller videnskab (*logos*) om Gud (*theos*). En mere tidssvarende definition er dog, at teologi som videnskab handler om kristendommen. Kristendommen bygger på skriftlige kilder, de tekster, vi kalder henholdsvis Det Gamle og Det Nye Testamente. De danner grundlag for den teologiske tænkning i den forstand, at de hævder at fortælle om Guds plan med verden og at vidne om "Guds endegyldige åbenbaring i Kristus". En viden om teologiens historiske og indholdsmæssige begyndelse er nødvendig. Denne viden tilvebringes i teologiens bibelske fag.

Kristendommen har gennem 2000 år ændret og udviklet sig i mange retninger. Overalt har den været en samfunds- og kulturdannende faktor. Det moderne samfund i den vestlige verden har både forudsætninger i kristendommen og i et opgør med den. Det hører med til teologisk dannelse at forstå historisk, hvordan kristendommen har fået sine nutidige former, og hvordan nutidens samfund ikke kan forstås uden kendskab til kristendommens historie.

Den videnskabelige teologi har den opgave fælles med kirken at uddanne kommende teologer. Til forskel fra kirken sigter den videnskabelige teologi dog ikke på forkyndelse, men på erkendelses- og anvendelsesorienterede kompetencer, der bl.a. kan danne baggrund for den måde, man forholder sig til kristendommen på i kirke, universitet og samfund. Derfor må universitetsuddannelsen i teologi have som indhold: (a) historisk og saglig viden om den kristne tros indhold (b) dialog med andre videnskaber (f.eks. humaniora og naturvidenskaber),

(c) kritisk dialog med tidens og samfundets kulturelle og religiøse betingelser samt
(d) en altid individuel og ansvarlig selvbevidsthed hos teologen i forhold til den teologiske opgave i kirke og samfund. Det er vigtigt at understrege, at teologien som universitetsfag er en videnskabelig disciplin, der som alle andre universitetsfag er underlagt kriterier for kritisk videnstilegnelse og saglighed.

Kristendommen har som religion en lære (det, kristne tror på). Teologiens position eller synsvinkel adskiller sig derfor fra religionsvidenskabens i den forstand, at den kristne tros indhold ikke kun bedømmes historisk, beskrives fænomenologisk eller i det hele taget reduceres rent teoretisk. Det er uomgængeligt for teologien, at trosgrundlaget desuden artikuleres selvbevidst og selvkritisk. I vekselvirkningen mellem selvbevidst artikulation og kritisk selvrefleksion ligger teologiens normative og religionskritiske opgave, og det er denne refleksive positionering, der markerer den akademiske teologis videnskabelige profil. Teologien positionerer sig således både som et historisk-kritisk, deskriptivt-fænomenologisk og normativt fag; hertil kræves i lige grad en historisk, religionsvidenskabelig og teologisk-argumentativ kompetence med historisk perspektivering, dogmatisk selvrefleksion og religionskritik som mål.

Teologien har mange historiske, filologiske, teoretiske og hermeneutiske temaer og metoder fælles med andre kultur- og samfundsvidenskaber; den spørger efter sin egen tilblivelse og betydning og beskæftiger sig særligt med den kristne tros historie, nutid og 'sandhed'. Særligt i fagene nytestamentlig eksegesis og kirkehistorie stiller bl.a. det spørgsmål sig ved udlægningen af de ældste kristne tekster, hvordan den teologiske tænkning og argumentation udfolder sig.

Kristendommens iboende krav på at være sand er især genstand for den systematiske teologi. Et særligt træk ved den systematiske teologi er, at den beskæftiger sig med spørgsmålet om, hvorvidt den kristne lære kan være overbevisende i nutiden. Dette spørgsmål adskiller sig fra spørgsmålet om indholdet af de bibelske tekster og kristendommens historie. Sidstnævnte spørgsmål kan kaldes *kritisk-deskriptive*, idet de beskriver kristendommen, herunder betjener sig af historisk kritik og forsøg på at opstille nye årsagsforklaringer med henblik på en kultu-

rel dybdeforståelse i nutidig sammenhæng. Den systematiske teologis spørgsmål vedrører i mere direkte forstand sandheden af den kristne tro. Der er jo forskel på at konstatere, at de kristne tror, at der findes en treenig Gud, og at forholde sig til det overleverede udsagn om, at "der findes en treenig Gud". Systematisk teologi undersøger, hvilken mening dette udsagn kan have – og hvordan man evt. kan give grunde for at betragte det som sandt. Den systematiske teologi stiller således normative spørgsmål med henblik på gyldigheden af religiøse udsagn. At det 'normative' står i modsætning til det 'deskriptive', betyder imidlertid ikke, at teologien foreskriver, hvordan man skal tro. Det er blot den systematiske teologis opgave at rejse selve spørgsmålet om, hvorvidt kristendommens trosindhold kan gøres gældende som nutidig sandhed. Selv om den 'normative' synsvinkel netop behandles 'systematisk' i den systematiske teologi, er den naturligvis ikke fraværende i de andre fag, hvor den indgår som en del af fagområdet samtidsorientering.

Teologiens eksistensberettigelse som universitetsfag afhænger af, hvorvidt den er i stand til at formidle den tradition, den fortsat er en del af samtidig med, at den tilfredsstillende krav til videnskabelighed, som på samme måde gælder al kritisk vidensstilegnelse. Man kan således sige, at teologi er traditionstilegnelse i lyset af spændingen mellem et religiøst og et ikke-religiøst begreb om, hvad virkelighed er. Teologiens opgave er altså ikke per se at *forsvare* en religiøs livsforståelse, men at formidle den, dvs. undersøge mulighederne for, hvorvidt og i hvilken forstand den kan give mening.

2. Alment om teologiens metoder

Faget teologi har ikke en særlig metode, der holder teologien sammen som ét fag, men derimod en bestemt faghorisont, der stiller særlige krav til det metodiske arbejde med den overleverede teksttradition. Uanset de mere specifikke forskelle, der altid vil eksistere mellem de enkelte forskeres teologiske fagforståelse, vil alle antagelig være enige om, at teologiens hovedopgave er at formidle den kristne tradition på en måde, der på den videnskabelige kritiks præmisser tager stilling til dens aktualitet i dagens samfund. Teologien består imidlertid af enkeltdiscipliner,

der, som det vil fremgå af det følgende, arbejder ud fra deres eget begrænsende delperspektiv.

De forskellige teologiske discipliner bruger forskellige metoder (f.eks. filologiske, historiske og hermeneutiske), som de har fælles med (andre) humanistiske fag og discipliner. Tilegnelsen af disse forskellige metoder er vigtig, fordi de giver en garanti for, at det teologiske arbejde i de enkelte discipliner sker videnskabeligt ansvarligt, så den enkelte teolog kan bevæge sig fra sin individuelle, subjektive erkendelse til en inter-subjektiv diskurs med andre teologer og forskere.

Alle discipliner har dog med tekster at gøre (eller sammenligneligt med mundtlige udsagn), hvorfor det kritiske tekstarbejde udgør et fælles metodisk omdrejningspunkt. Det kritiske tekstarbejde må tage sit udgangspunkt i en vurdering af forholdet mellem den originalsproglige og den oversatte tekst (hvor der foreligger en sådan), for så vidt som alle sprog repræsenterer en bestemt mentalitet og udtrykker forskellige diskurs-sammenhænge. Teksterne kan endvidere ansues fra flere vinkler: 1) en eksegetisk, 2) en praktisk-teologisk, 3) en kultur- og 4) kirkehistorisk indfaldsvinkel o.s.v.

Dette vil nedenfor blive specificeret under de enkelte fags metodeovervejelser. Alle teksttilgange vil dog uanset deres specifikke tilgange være underlagt fortolkningsvilkår. Ifølge den tyske filosof Hans-Georg Gadamer (1900-2002)¹ kan fortolkningsprocessen ikke kontrolleres metodisk i streng forstand, men knytter sig til betingelser, som det er værd at gøre sig klart på forhånd. Således hævder Gadamer, at vi altid som læsere vil møde enhver tekst med en forventning om, at der kan være noget om den sag, den fremstiller, og at fremstillingen udgør en afrundet og forståelig helhed. Det kan meget vel være, at vores forventninger bliver skuffede, men det ændrer ikke på, at forventningen om meningsfuldhed til enhver tid udgør den basale forudsætning. Det forhindrer os naturligvis ikke i at gå til en tekst med forudfattede holdninger til den eller med et metodisk greb, der sigter på andre niveauer i teksten end det, den siger, som om den henvendte sig direkte til

¹ *Sandhed og metode. Grundtræk af en filosofisk hermeneutik*, oversat fra *Wahrheit und Methode* af Arne Jørgensen, Århus 2004.

én. Man kan sagtens anvende en tekst som et vidnesbyrd om materielle omstændigheder, som eksempel på en genre, som en strukturelt bestemt sammenhæng af udsagnsmuligheder, koder m.m. Dertil kræves særlige metodiske overvejelser. Som fortolkningslære bliver hermeneutikken imidlertid relevant i det øjeblik, man indstiller sig på at forstå en tekst på dens egne præmisser og dermed ser sig selv som den, teksten har noget *at sige*.

Heller ikke denne indstilling til teksten fritager dog én fra at læse den ud fra en fordomsbetinget forforståelse af dens mening. Begrebet om den hermeneutiske cirkel, som Gadamer har videreudviklet i forlængelse af den tyske filosof Martin Heidegger (1889-1976)², peger i den forbindelse på, at de fordomme, vi bringer med ind i læsningen af teksten for overhovedet at kunne forstå den, vil kunne modsiges af teksten selv. Hvis vi under læsningen giver agt på denne mulige modsigelse, vil vi kunne revidere vores forforståelse og dermed tematisere de medbragte fordomme *som* fordomme. For Gadamer drejer det sig således ikke om at frigøre sig fra fordommene på forhånd, men at bringe dem i spil i selve fortolkningsprocessen. At blive bevidst om sine fordomme er en forudsætning for at kunne revidere dem. Det teologiske tekstarbejde må altid stille sig åben for, at en sådan revision kan finde sted. Den tyske teolog Rudolf Bultmann (1884-1976) kan nævnes som repræsentant for en sådan hermeneutisk tilgang til den evangeliske tradition, der reflekterer over forståelsens betydning for tekstfortolkningen.

Tekstarbejdet indeholder naturligvis andre dimensioner end den hermeneutiske, og der er intet til hinder for, at selve fortolkningsprocessen lejlighedsvist tilsidesættes af andre spørgsmål, der f.eks. angår tekstens datering, dens socialhistoriske eller kognitionspsykologiske betydning, institutionelle og genrebestemte tilhørsforhold, intertekstuelle relationer, semiotiske dybdestruktur o.s.v. Den enkelte fagdisciplins målsætninger er i den henseende bestemmende for de metodiske kriterier, men det, som under alle omstændigheder gør opmærksomheden på fortolkningens vilkår vigtig for teologien som helhed, er den førømtalte formidlingsforpligtelse i forhold til den kristne tradition. Netop fordi teologien investerer

² *Væren og tid*, oversat fra *Sein und Zeit* af Christian Rud Skovgaard, Århus 2007, § 32.

en overordnet forståelsesinteresse i den tradition, den selv udspringer af, bør de hermeneutiske overvejelser indtage en central plads og er derfor fremhævet i denne indledning.

Et særligt aspekt af forståelsesinteressen angår tekstoverleveringens indlejring i en åbenbaringstradition, dvs. opfattelsen af, at religiøse tekster kan opfattes som talerør for Guds henvendelse til mennesker. Man kan diskutere, hvilken betydning selve åbenbaringsspørgsmålet har – eller bør have – for tekstforståelsen, men det må helt grundlæggende gælde for de forskellige teologiske discipliner, at dette spørgsmål ikke anfægter diverse metodiske greb, som de i forhold til teksttraditionen deler med humanistiske fag i øvrigt.

Endelig bør de forskellige teologiske fag være opmærksomme på de relationer mellem tekst og praksis, der til enhver tid er bestemmende for den religiøse traditions faktiske virke. Ved at anskue tekst (teori og forkyndelse) og praksis (konkrete institutionaliseringer og livserfaringer) i lyset af hinanden sikrer man sig det mest fyldestgørende billede af en kristen livsforståelse i praksis. Således må enhver hermeneutisk orienteret tekstforståelse ledsages af en receptions- og virkningshistorisk bevidsthed om tekstens konkrete brug i forskellige sammenhænge, ligesom en institutionshistorisk og diskursanalytisk perspektivering ofte vil kunne bidrage til at sætte tekstforståelsen ind i en større sammenhæng.

Gammel og Ny Testamente

1. Hvad er gammel- og nytestamentlig eksegesi?

Indenfor disciplinen 'Gammel- og Ny Testamentlig eksegesi' arbejdes med analyse og fortolkning af bibelske tekster under anvendelse af forskellige kritiske principper. Udgangspunktet for denne analyse og fortolkning er bevidstheden om, at de bibelske tekster formidler betydning, og at vi kan skabe os indsigt i denne betydning ved at blive kritiske læsere, dvs. ved at stille særlige typer af spørgsmål. Når vi analyserer de bibelske tekster, går vi ind i en tradition, der går helt tilbage til antikkens tænkere. En af de vigtigste måder, vi som kritiske læsere kan studere de bibelske tekster på, er gennem eksegesi.

Hvad er eksegesi? Ordet stammer fra det græske verbum *exēgeomai*, "at lede, at føre ud," og betyder i vores sammenhæng at uddrage betydning af en tekst. Egentlig er det en aktivitet, vi foretager os hver eneste dag. Når vi overhører en samtale eller krydser en gade, er vi nødt til at fortolke det, der sker rundt om os, de ord, som bliver sagt, og de symboler, vi ser. Også bibelske tekster skal vi fortolke og forklare. For at kunne studere en gammel tekst i en moderne kontekst og respektere dens ælde har man som bibelforsker og -studerende brug for mange forskellige redskaber til at samle information om teksten. Den gamle tekst ligner på en måde et kulturprodukt, som vi forsøger at forklare, og som kan bruges til at forstå den verden, det stammer fra. Men det kan samtidig formidle en betydning i vores egen situation, der ligger langt borte fra teksternes egen tid og tankegang. På denne måde er de bibelske tekster på én gang bundet af tid og tidløse.

De gammel- og nytestamentlige tekster blev skrevet af mennesker, der levede fjernt fra os i tid og sted, og som formulerer sig i fremmedartede sprog og litterære konventioner. Eksegesi giver kritiske redskaber til at nærme sig teksten med respekt for og anerkendelse af dens kompleksitet. Derfor minder eksegesi om at lære for eksempel om kunsthistorie og kunstnernes metoder og derved kunne dykke ned i et billedes kunstneriske kvaliteter for at kunne værdsætte det –

frem for blot at bemærke dets skønhed. Fordi de bibelske tekster er overleveret af mennesker, tager vi del i en menneskelig aktivitet og anvender kritiske redskaber til at studere dem, så vi kan afdække deres detaljer og dybder – for at lære dem at kende i deres historiske sammenhæng. Eksegese er med andre ord det grundlæggende redskab til at forstå og arbejde med tekster i Bibelen. Forstået på denne måde er eksegese primært en proces, hvorigennem en læser forstår en tekst, der er fjern i tid.

Den kritiske anvendelse af eksegetiske metoder tager højde for følgende afgørende betingelser:

- Vi er adskilt af betydelige tidsrum fra den verden, i hvilken de gammel- og nytestamentlige tekster blev til. Begyndelsen på Det Gamle Testamente ligger ca. 3000 år tilbage i tiden, mens Det Nye Testaments begyndelse kan spores til det første århundrede efter Kristus.
- Det bibelske materiale stammer fra en kultur, der er meget forskellig fra vores. Både de gammel- og nytestamentlige tekster kommer fra en fortidig Middelhavskultur, primært fra det palæstinensiske område med anderledes sociale og kulturelle normer.
- Vi lytter med på en samtale, der finder sted mellem to andre parter – forfatteren til teksten og hans antikke publikum. For at give et par eksempler: Når profeten Jeremias i kap. 29 skriver til de eksilerede i Babylon, at de skal blive i Babylon og slå sig til ro og leve godt, så skriver han til en specifik gruppe mennesker på et specifikt tidspunkt. I sine breve til menigheden i Korinth behandler Paulus tilsvarende en specifik gruppe og dens problemstillinger. Det er en del af den eksegetiske opgave at sætte sig ind i forfatterens og deres publikums sociale og historiske baggrund for at lære den verden at kende, som de levede i.
- Gennem de hebraiske, aramaiske og græske tekster har vi adgang til de ord, som de bibelske forfattere skrev. Bibelens kommunikation skete på sprog, der er anderledes end vores, ja endda anderledes end de moderne sprog hebraisk og græsk, som tales i Israel og Grækenland i vore dage. At

lære de gamle sprog giver os større indsigt i, hvordan de gammel- og nytestamentlige tekster skal forstås.

- De tekster, vi læser, er kopier, der blev til længe efter de oprindelige tekster. Det ældste komplette hebraiske manuskript til Det Gamle Testamente kan dateres til 1008 e.Kr., mens det ældste komplette nytestamentlige manuskript stammer fra det 4. århundrede e.Kr. Udgifter af de hebraiske og græske tekster eksisterede forud for disse tidspunkter; f.eks. indeholder Dødehavsrullerne, der stammer fra 300 – 100 f.Kr., næsten alle de gammeltestamentlige bøger, og græske manuskripter af Det Nye Testamente cirkulerede mellem tidlige kristne kirker før det 4. århundrede.
- De komplette samlinger i den form, vi nu studerer dem i, stammer fra senere perioder og er del af den såkaldte kanoniseringsproces, som for Det Gamle Testaments vedkommende formentlig finder sted mellem 200 f.Kr. og 200 e.Kr., for Det Nye Testaments fra slutningen af det første århundrede og frem til 367 e.Kr. Forud for nedskrivningen er de bibelske tekster imidlertid blevet overleveret og redigeret. At analysere denne overleverings- og redigeringsproces og se, hvordan traditionerne har udviklet sig for at kunne tale et vedkommende sprog ind i samtiden til enhver tid og under forskellige vilkår, er også en del af det eksegetiske arbejde.
- Foruden at være historiske dokumenter, der har deres egen tid og kultur, sprog og litterære konventioner, opfattes Det Gamle og Det Nye Testamente som hellige, dvs. som tekster med en religiøs betydning i en kirkelig sammenhæng. Bibelske fortællinger blev forandret og bearbejdet på forskellige tidspunkter for til stadighed at sige et vedkommende ord om Gud og mennesker under forskellige vilkår. Når vi har lært om historie, samfundsforhold og litteratur, er vi bedre i stand til at sige noget om teologi.

Gennem anvendelsen af eksegetiske metoder introduceres den studerende til en konkret brug af den kritiske tænkning. Eksegesens mål er ikke kun at forklare de bibelske tekster som fortidige kulturprodukter. Den vil også klarlægge deres teologiske ærinde ud fra en nutidig forståelse af dem. Det sker typisk gennem en tematisk og systematisk fortolkning af et enkelt skrift (Markusevangeliets kristologi), en skriftgruppe (Paulus' syn på Guds retfærdighed) eller hele skriftsamlinger (skabelsestanken i Gammel Testamente; nytestamentlig etik; Gudsbilledet i de bibelske skrifter). Eksegesen bidrager således til det samlede teologiske projekt gennem en dobbeltbevægelse: Den anfægter og efterprøver traditionens opfattelser for at gøre teksterne åbne for plausible fortolkninger på nutidens forståelsesgrundlag, både human-videnskabeligt og teologisk.

2. Teksttyper

Det følgende er en bruttoliste over tænkelige teksttyper, som man bør vide, hvordan man forholder sig til – hvad kan de bruges til, og hvordan gør man?

1. Primærttekster - kilder
 - a. Bibelske tekster
 - b. Kontekstuelle primærttekster
 - c. Ikke-litterære kilder (f.eks. indskrifter, monumenter)
2. Hjælpemidler
 - a. til primærttekster
 - i. Grammatikker
 - ii. Ordbøger
 - iii. Konkordanser - BibleWorks
 - iv. Synopser
 - b. til sekundærlitteratur
 - i. Bibliografier
 - ii. Forkortelseslister
 - iii. Leksika (som opslagsværk)

3. Sekundærlitteratur

a. Lærebøger

- i. Indledninger
- ii. Tematiske, kronologiske, biografiske lærebøger
- iii. Kommentarer

b. Forskningslitteratur

- i. Kommentarer
- ii. Monografier
- iii. Videnskabelige artikler
 1. fra tidsskrifter
 2. fra leksika
 3. fra antologier

3. Eksegetiske metoder

Eksegesens udgangspunkt er altid en foreliggende tekst, der skal forklares og fortolkes ud fra forskellige metoder og teorier. Metoder og teorier repræsenterer spørgehorisonter, dvs. et sæt af systematiske spørgsmål (metode), der er rejst på grundlag af visse begrundede antagelser (teori) om verdens beskaffenhed. Forklaring og fortolkning af en foreliggende tekst består i et samlet perspektiv af tre hovedområder, som hænger sammen, men ikke lader sig reducere til hinanden. Udgangspunktet er teksten, hvorfor eksegeten må have en grundlæggende forståelse af, hvad en tekst er for en størrelse som *tekst*. Men hertil kommer for det første spørgsmål om tekstens forudsætninger, dvs. hvilke *faktorer* der må tages i betragtning som baggrund for tekstens tilblivelse. For det andet spørgsmål om tekstens implikationer, dvs. hvilke mulige *funktioner* der må tages i betragtning som baggrund for tekstens anvendelse i fortid og nutid. Vi har altså følgende grundmodel for det eksegetiske felt:

FAKTORER ← TEKST → FUNKTIONER

Pilenes retning er vigtig at bemærke. Fra teksten som udgangspunkt og centrum spørger eksegesen tilbage til faktorer og frem til funktioner, og eksegesen er primært optaget af de tre elementers fortidige historiske kontekst. F.eks. forudsætter Markusevangeliet Jesu forkyndelse og skæbne, men disse faktorer er ikke simpel årsag til Markusevangeliet. Der er et brud mellem historie og tekst. Teksten er ikke en simpel afspejling af historiske begivenheder, men en særlig forståelse og gengivelse af disse. I Markusevangeliet bliver den historiske forkyndende Jesus således til tekstens forkyndte Jesus. Hvor omfattende et brud denne fortolkning repræsenterer, kan eksegesen forsøge at udrede.

En tekst kan ikke fuldstændig styre, hvordan den bliver læst, forstået og brugt. Mellem TEKST og FUNKTIONER er der tilsvarende et hermeneutisk brud, oven i købet et kompliceret brud. Tekstens kommunikative brugssituation (*'Sitz im Leben'*) må bestemmes ud fra person, tid og sted. Herved er eksegesen typisk optaget af fortidige, dvs. historiske brugssituationer, f.eks. om Markusevangeliet har været anvendt som en kontinuerlig tekstrække ved gudstjenester i en speciel menighed i Middelhavsområdet. Om evangeliefortællingen som evangelieskrift afspejler en særegen menighedsdannelse, som måske ligger i teologisk strid med andre kristendomsopfattelser o.lign.

En særlig tekstfunktion foreligger, hvor en tekst, her Markusevangeliet, gennemskrives og indoptages i en ny tekst (Matthæusevangeliet og Lukasevangeliet). Undersøges f.eks. Matthæusevangeliet, er Markusevangeliet på sin side en særlig tekstuel faktor, ligesom tidligere traditioner (mundtlige eller skriftlige) er særlige tekstuelle faktorer bag tilblivelsen af Markusevangeliet. Om det komplicerede forhold mellem Det Nye Testamente og Det Gamle Testamente gælder tilsvarende: Det Gamle Testamente implicerer ikke Det Nye Testamente, men Det Nye Testamente forudsætter Det Gamle Testamente. Traditioner forandrer sig i kraft af disse hermeneutiske brud.

3.1. Sikring af tekstbasis

Eksegese begynder med teksten, idet man sikrer sin tekstbasis. Denne sikring består af to dele: oversættelse af teksten og tekstkritik.

Der er forskel på, hvordan man udøver tekstkritik i Det Gamle og Det Nye Testamente. Den gammeltestamentlige tekst har været ganske stabil gennem tiden, hvorfor et manuskript fra 1000 e.Kr. indeholder en tekst, der er meget lig, hvis ikke helt identisk med, de tidligste direkte tekstvidner til den hebraiske tekst, nemlig Dødehavsrullerne, der stammer fra 300 – 100 f.Kr. Fordi den hebraiske tekst er blevet overleveret i en ret ensartet form består tekstkritik af tekstrettelser (emendationer), dvs. forsøget på at finde frem til den originale tekst (se de mange eksempler i BHS = Biblia Hebraica Stuttgartensia).

Det tekstkritiske studium af Det Nye Testamente er anderledes, idet der forefindes utallige manuskripttraditioner. Eksegeten må begynde med at afgøre, hvilken tekst der bør bruges ved at sammenligne og modstille de forskellige manuskripter. Man taler i den nytestamentlige tekstkritik om to kriterier, eksterne og interne.

Eksterne kriterier drejer sig om tekstvidnernes kvalitet (f.eks. alder og pålidelighed) og kvantitet (antal af manuskripter, som bevidner den samme tekst); jf. K. Aland/B. Aland, *Der Text des Neuen Testaments*, Stuttgart² 1989, 167-171.

Interne kriterier bruges til at vurdere om varianternes tekstindhold: Der er især *lectio brevior potior* (den kortere læsemåde er den stærkere) og *lectio difficilior probabilior* (den komplicerede læsemåde er den sandsynligste).

3.2. Historisk-filologiske metoder

De historisk-filologiske metoder behandler spørgsmål om forfatterskab, datering, tekstens udvikling gennem tiden, og hvilke traditioner, der ligger bag teksten. Alle disse spørgsmål er historisk orienterede og består af, hvad man kalder diakrone

metoder, dvs. metoder der ser på en udvikling i tid³. De væsentligste af disse metoder er:

- *Litterærkritik (kildekritik, "Literarkritik")*: Er der sammenhæng eller brud i teksten? Hvilke litterære kilder forudsætter teksten? Hvilke elementer er overtaget fra traditionen, og hvilke er tilføjet ved redaktion?
- *Formhistorie/Formkritik ("Formgeschichte")*: Hvad er traditionernes oprindelse, form og sociale kontekst ("Sitz im Leben")?
- *Traditionskritik/traditions historie*: Hvad er traditionernes oprindelse og senere udvikling over tid?
- *Motivhistorie/begrebshistorie*: Motiver lader sig i denne sammenhæng opdele i leksemer (= enkelte ord, f.eks. *lógos*) og syntagmer (= faste vendinger, f.eks. *basileía tou theou*). Hvad er deres oprindelse og betydning?
- *Redaktionskritik/redaktions historie*: Hvordan har forfatteren bearbejdet sit forlæg? Hvad kan vi sige om et skrifts datering, tilblivelsessted og modtagere?

3.3. Litterære metoder

I og med, at Det Gamle og Det Nye Testamente er skrevet som litteratur, er det vigtigt at stille litterære spørgsmål i tillæg til de historiske. Disse metoder undersøger den foreliggende tekst og stiller spørgsmål, der vedrører materialet som litteratur. Anvendelsen af disse metoder er tiltaget i de senere år, fordi man ikke længere anser de historiske metoder for fyldestgørende. Det er der to hovedårsager til. For det første erkendelsen af, at vi ikke, selv gennem omhyggelige historiske studier, har adgang til nogen objektiv sandhed om teksten. For det andet det forhold, at det er vanskeligt at fastlægge historien eller spørgsmålet om forfatteren gennem en tekst, idet en litterær tekst giver meget lidt specifik information herom.

³ Se videre Else K. Holt og Kirsten Nielsen, *Bibelkundskab: Introduktion til Det Gamle Testamente*, Århus 1997 og senere; Helge Kjær Nielsen, "Diakrone metoder" i: Sigfred Pedersen, *Skriftsyn og metode. Om den nytestamentlige hermeneutik*, Århus 2007, 217-279.

Enhver fortolker synes at have sine egne svar på disse spørgsmål, og det har gjort det klart, at fortolkeren har en rolle i tekstanalysen, som det historisk-filologiske paradigme ikke nødvendigvis tager højde for. De væsentligste af disse metoder er:

- *Synkron/lingvistisk/semiotisk analyse*: Analysen undersøger tekstens kontekst (på mikro- og makroniveau), disposition, syntaks, semantik, argumentation/fortællestil og teologi/ideologi.
- *Strukturalisme*: Den strukturelle metode har som formål at afdække det underliggende system, som de enkelte dele af en tekst indgår i, f.eks. regler for slægtskab, enkeltdelens plads i ritualer eller temaer som liv-død, natur-kultur. Et vigtigt middel hertil er afdækningen af gennemgående koder, f.eks. maden eller tøjet som kode.
- *Literary Criticism* (litterær kritik/litteraturkritik, som er noget andet end historisk-filologisk litterærkritik, jf. ovenfor): Anvender litteraturteoretiske strategier til bedømmelse af teksten, f.eks. fortælle teori og ideologikritik.
- *Retorisk kritik*: Anvender antikke og moderne indsigter i de retoriske strategier, som forfatteren anvender i et pragmatisk kommunikationsperspektiv.
- *Kønskritik (Gender criticism)*: Anvender en ideologikritisk læsning af teksten for at opklare, hvilken rolle kønsproblematikken spiller i tekstens udformning og brug.
- *Befrielsesteologisk, feministisk og post-kolonial kritik*: Anvender metoder, der læser teksterne for at afdække deres ideologiske funktion, snart som legitimering af den givne undertrykkelse, snart som kritik af denne med henblik på forandring blandt marginaliserede sociale og etniske grupper (f.eks. slaver, undertrykte landarbejdere eller ufrie kvinder).
- *Reader Response*: Her ligger fokus på, hvordan læseren aktivt bidrager til og i sidste instans bestemmer forståelsen af tekstens mening.

4. Eksempler på eksegesi

4.1. Gammeltestamentlig eksegesi: Gen 1,1-5

I enhver læsning af tekster fra en anden periode end vor egen indgår hermeneutiske spørgsmål: Hvordan forholder datidens forestillinger sig til vore egne? Er det muligt at overvinde afstanden mellem dengang og nu?

Dette kan vi eksemplificere med Gen 1,1-5. Læser vi teksten som kilde til israelitisk-jødisk kultur (og dermed til nærorientalsk religionshistorie), vil vi lægge vægt på emner som: a) Forfatterkredsen (Præsteskriftet) og dets særlige sprog og teologi, f.eks. Gudsnavnet *'ēlohîm* eller verbet *badal* (at adskille), dvs. interessen for at adskille fænomener, herunder lys og mørke, dag og nat. b) Andre skabelsesberetninger i Nærorienten, f.eks. det babylonske epos *Enuma Elish'* skildring af Tiamat sammenlignet med urhavet, *t'êhôm* i Gen 1,2. c) Betydningen af glosen *ruah*, som enten ånd eller stormvejr, hvor det sidste minder om beskrivelsen i *Enuma Elish*. d) Eller brugen af en tidsbisætning i begyndelsen til at markere, at der forud for selve skabelsen gik en kaostilstand.

Læser vi teksten som en del af et litterært værk (enten Det Gamle Testamente alene eller hele den kristne bibel), vil vi undersøge: a) Stilistiske virkemidler, f.eks. struktur, omkvæd, brug af modstillinger til at omfatte helhed, jord og himmel. b) Mulige litterære paralleller, f.eks. andre skabelsesberetninger, der også begynder med en tidsbisætning. c) Den første skabelsesberetnings forhold til den anden: ligheder og forskelle i stil og sprogbrug, f.eks. gudsnavne og genre. Læser vi teksten ud fra den kristne bibels kontekst, vil vi især interessere os for tekstens virkningshistorie. a) Den intertekstuelle relation mellem Gen 1,1-5 og den nytestamentlige beretning om begyndelsen i Joh 1,1-5. At Gud skaber ved at tale er ud fra opfattelsen af Ordet i Joh 1 blevet tolket som udtryk for ikke blot Guds, men også Kristi nærvær ved skabelsen. Glosen *ruah* er tilsvarende blevet tolket som en henvisning til Helligånden. En sådan tolkning understreger den treenige Guds nærvær fra begyndelsen. b) I lyset af Det Nye Testaments gudsopfattelse er vægten blevet lagt på, at Gud skabte ved sit ord ud af intet og ikke på skabelse som

ordning af en kaotisk masse, der var til forud for Guds indgriben. c) Tilsvarende er Gud primært blevet set som den suveræne Gud, der fra begyndelsen skaber alting, så det fungerer. Hermed er der sket en nedprioritering af anden skabelsesberetnings opfattelse af Gud som en, der prøver sig frem (Jahve som en eksperimenterende Gud) og dermed af spændingen mellem de to skabelsesberetninger.

Opdelingen i disse to læsemåder eller spørgehorisonter betyder ikke, at der er tale om skarpt adskilte metoder, hvoraf man blot kan vælge en enkelt og holde sig til den. Den omhyggelige analyse af den hebraiske tekst og dens eventuelle tekstkritiske problemer er lige nødvendige, uanset om ens interesse primært er religionshistorisk eller litterær. Ligger vægten på tekstens aktuelle teologiske betydning, er det vigtigt at have viden om både datidens religion og de litterære virkemidler, man dengang benyttede sig af til at formulere budskabet. Som led i en teologisk uddannelse må man også være bevidst om, at mange af de gammeltestamentlige tekster har en virkningshistorie, som meget vel kan have påvirket ens egen umiddelbare læsning af teksten, så man alene ser, hvad man mener at vide i forvejen, og derfor overser aspekter, som en historisk tilgang kan afdække.

4.2. Nytestamentlig eksegese: Mark 2,1-12 og Mark 1,15

Her giver to eksempler på nytestamentlig eksegese: Det første demonstrerer den historisk-kritiske tilgang og det andet viser den litterært orienterede tilgang.

Det *historisk-kritiske* arbejde med en perikope (et relativt selvstændigt tekststykke) fra den synoptiske tradition vil typisk bestå af de tre opgaver, som kendetegner evangelieforskningen som helhed. Disse kan eksemplificeres ud fra Mark 2,1-12.

Den første opgave består i fastlæggelsen af teksten gennem vurdering af tekstvidnerne (tekstkritik) og i en præsentation af teksten ud fra en helhedsforståelse af den (oversættelse og parafrase). Inddelingen af teksten (i afsnit, meningsfulde helheder) skal give en struktur, der hjælper læseren til at forstå indholdet. Den anden opgave er den synkrone analyse af den foreliggende tekst. Den opklarer bl.a. sproglige og indholdsmæssige spørgsmål, f.eks. om Jesu identitet som Menneskesøn. Spørgsmålet om tekstens genre (*Gattung*) afdækker et første pro-

blem, for i dette tilfælde er der ikke kun tale om en enkelt genre. Fortællingen afslører litterære spændinger, som også er teologisk relevante. I den synoptiske tradition peger sådanne spændinger ofte på tekstens tilblivelsesproces, og den tredje opgave, evangelieforskningens diakrone opgave, består i udforskningen af denne proces. Målet er at bl.a. at åbne de synoptiske evangelier som kilde til den historiske Jesus. Gennem den diakrone tekstanalyse forsøger vi at udskille yngre overleveringer fra ældre.

Oversættelsen skal allerede inddele teksten i hovedafsnit og meningshelheder. Under tekstkritik diskuteres interessante varianter. Et eksempel er Mark 2,4: Læsemåden *opou* er bl.a. bevidnet af de vigtigste håndskrifter, Sinaiticus og Vaticanus, og må her tilkendes forrang ifølge princippet om *lectio difficilior*, fordi der er tale om en *vulgarisme* (man ville her forvente et relativt pronomen).

Den synkrone analyse begynder med en indholdsbeskrivelse (parafrase). Mark 2,1-12 beretter dels om Jesu helbredelse af en lam, dels om en efterfølgende debat, hvor det diskuteres, om Menneskesønnen har myndighed til at tilgive synder. Inddelingen/dispositionen peger allerede på vigtige formale kendetegn (fra ekspositionen, v. 1-2, dvs. indførelsen i den situation, der går forud for handlingen, til korafslutningen, v. 12b). Spørgsmålet om teksttype og genre viser, at Mark 2,1-12 udviser træk, som er typiske for underberetningen (2,1-4.11-12). I dette tilfælde er underberetningen imidlertid samtidig en stridssamtale (2,5-10). Betragtningen af mikrokontekst så vel som makrokontekst viser, at perikopen indholdsmæssigt er bestemt ved både kontinuitet og diskontinuitet i forhold til konteksten. Kompositorisk er Mark 2,1-12 desuden placeret som begyndelsen på en serie af stridssamtaler mellem Jesus og hans modstandere (Mark 2,1-3,6).

Den diakrone analyse (litterærkritikken) tager udgangspunkt i iagttagelsen af litterære og saglige spændinger. Her består perikopens hovedproblem i Jesu uventede reaktion i 2,5. Ud fra underberetningens genrekonventioner ville man forvente en helbredelse af den lamme. I stedet tilgiver Jesus ham hans synder. Hvordan skal man forstå dette? Den *formhistoriske* og *traditionshistoriske* analyse vurderer tekstens spændinger og foretager en dekomposition af teksten, en ud-

skilning af dens mulige forskellige traditionslag. F.eks. vurderer Rudolf Bultmann Mark 2,6-10 som en et sekundært indskud, der gør 2,1-12 til en stridssamtale⁴. Bultmanns forslag til opløsning af teksten i tekstlag må diskuteres eksegetisk. Spørgsmålet om tekstens historiske tilblivelsessted og *Sitz im Leben* peger på lokalkolorit (lertag). Den fortæller, som overleverer underberetningen, har formodentlig lokalkendskab, hvorfor det synes nærliggende at henlægge det ældste tekstlag til Palæstina. *Redaktionshistorien* undersøger den litterære "vækstproces". Går Mark 2,6-10 tilbage til en førmarkinsk redaktion, dvs. en redaktion, der er tidligere end den endelige redaktion ved Markus? Følger man Bultmanns opdeling af teksten i forskellige traditioner, kan man med hensyn til spørgsmålet om den historiske Jesus sige, at i det mindste fortællingen om helbredelsesunderet med dens palæstinensiske lokalkolorit synes at gå tilbage til en erindring om den historiske Jesus.

Der indgår litterære overvejelser i den historisk-kritiske eksegesi, ligesom der indgår historiske overvejelser i den litterær-kritiske eksegesi. Faktisk er disse komplementære tilgange ikke altid lette at skelne fra hinanden, og konkrete undersøgelser gør ofte brug af en flerhed af tilgange. Således må også en litterær tilgang selvfølgelig rekonstruere, oversætte, inddele og parafrasere teksten. I kort form kan det siges, at hvor den historiske tilgang er optaget af den foreliggende tekst som mulig kilde til rekonstruktion af tidligere tekstlag eller traditionslag, i sidste instans som kilde til historiske begivenheder uden for teksten, er den litterære tilgang optaget af teksten selv med dens teologiske forestillingsunivers. Den litterære tilgang er primært baseret på litterær og semiotisk tekstteori, men anvender også relevant historisk, sociologisk, psykologisk osv. indsigt til at forklare og forstå teksten.

Dette skal vi nu eksemplificere ud fra en analyse af Mark 1,15 i et *litterært perspektiv*. Implicit i ovennævnte model for det eksegetiske felt ligger også følgende model for tekstens kommunikative aspekt:

⁴ Rudolf Bultmann, *Die Geschichte der synoptischen Tradition*, Göttingen 1995¹⁰, 12-14.

En litterær tilgang kan derfor være forfatterfokuseret (har vi f.eks. historisk kendskab til Paulus' biografi, der kan forklare sider af hans teologi?), tekstfokuseret eller læserfokuseret (receptionshistorie/virkningshistorie; *reader-response*-kritik).

En tekstfokuseret tilgang forsøger at danne sig et billede af den implicitte forfatter og den implicitte læser, der udgør en del af *tekstens* diskursive register. Enhver tekst er en diskurs, dvs. en tale fremsat af en til en anden. Således er Markusevangeliet en diskurs, hvor en talende stemme, vi kalder Markus, fortæller en historie til en forudsat læser/tilhører. *Diskursen* er tekstens fortællende register. Selve det, den fortæller, kalder vi *beretningen* eller tekstens fortalte register. En tekstorienteret tilgang rejser mange spørgsmål til teksten, men nogle af de vigtigste drejer sig om forholdet mellem tekstens diskurs og beretning.

I vort tilfælde vil en litterær tilgang betragte Markus som forfatter (ikke kun som redaktor) til den foreliggende tekst, uanset hvor meget traditionsmateriale han bygger på. Det er denne Markus, der gennem stofudvælgelse, omformning og digtning bestemmer alt, hvad Jesus siger og gør i beretningen – og hvordan det skal forstås: Den diskursive Markus skjuler sig bag beretningens Jesus-figur.

I Mark 1,15 forkynder beretningens Jesus: "Tiden er inde, Guds rige er kommet nær; omvend jer og tro på evangeliet!" Men hvad er det for et evangelium? Hvad er dets nærmere indhold? Og hvem hører egentlig denne forkyndelse i beretningens verden? Det er faktisk vanskeligt at svare på, for Markus lader ikke Jesus udfolde sit evangelium som en sammenhængende offentlig forkyndelse, slet ikke i begyndelsen af hans virke. For en litterær betragtning er Jesu udsagn i beretningen derfor et udsagn, der reelt fungerer på diskursens niveau, dvs. som en indirekte henvendelse fra Markus til læseren/tilhøreren. Og evangeliet, der skal tros, er netop den evangeliefortælling, som Markus fortæller: Guds rige er kommet nær – nu for læseren/tilhøreren. Den forkyndende er virkelig blevet den forkyndte, og i stedet for at pege ud i en tekstekstern begivenhedshistorie, peger be-

retningen her tilbage til sit kommunikative anliggende: Forkyndelsen af evangeliet, således som Markus forstår det.

I et videre perspektiv er den litterære tilgang primært optaget af tekstens forhold til andre tekster (genre, intertekstualitet). Grundantagelsen er den, at tekster (og forestillinger) først og fremmest – i medspil og modspil – bliver til som transformationer af andre tekster (forestillinger).

Også den litterær-kritiske eksegese er optaget af tekstens fortidige historiske kontekst, specielt dens idehistoriske, teologihistoriske og litteraturhistoriske kontekst, men den peger samtidig på tekstens evne til at overskride sin tilblivelsessituation, så den kan fungere for andre personer til andre tider på andre steder. Det er litteraturens styrke og en væsentlig forudsætning for de bibelske teksters fortsatte anvendelighed.

Kirkehistorie

1. Beskrivelse af faget kirkehistorie

Faget kirkehistorie beskæftiger sig med *kristendommen i hele sin fortid*, d.v.s. både med hvad der fandt sted, og hvilke institutioner der eksisterede, med socialhistorie og med f.eks. kristen teologi-, liturgi- eller kunsthistorie. Man kan således både arbejde med begivenheder, med mere permanente forhold som embeder og ritualer og med ideer og forestillinger, og i alle tilfælde skal man forsøge at indsætte dem i en større samtidig kontekst (sammenhæng), d.v.s. at en baggrundsviden er nødvendig for at forstå den enkelte begivenhed eller de enkelte forhold.

Kirkehistorieskrivningen, som den f.eks. kan foreligge i en monografi eller lærebog, og undervisningen i faget skal dels give de studerende den baggrund, som sætter dem i stand til at arbejde selvstændigt med et kildemateriale, dels overhovedet give en oversigtsmæssig viden om kristendommens historie, da det er en væsentlig dimension i en teologisk dannelse. Hvilke aspekter af kristendommens historie der så reelt bliver fremhævet, vil imidlertid altid være afhængig af mere eller mindre tilfældige forhold som kulturelle konjunkturer, lærergruppens sammensætning o.s.v.

Ligesom historieskrivningens værdi må måles på, om den er bestemt af det metodiske arbejde med kilderne, er det væsentligt, at man lærer at analysere kilder kritisk. Begrebet *kilde* sigter til enhver tekst, genstand, billede eller lignende, hvorfra man kan erhverve viden om fortiden. "Kildekritik" er et fælles redskab ved enhver videnskabelig beskæftigelse med fortiden, og inden for teologien gælder det ikke blot kirkehistorie, men alle fag for så vidt de ønsker at arbejde historisk.

2. Introduktion til kilder

2.1. Inddeling af kilder ud fra materiale og teknik

Den mest rå inddeling af kilder er let at håndtere, men fortæller ikke så meget om indholdet: Kilderne kan inddeles på grundlag af det anvendte materiale (f.eks. potteskår, sten, papyrus, pergament, papir) eller den tekniske udformning (f.eks. billede, skrift, blad, rulle, codex).

2.2. Beretninger og levn; det funktionelle kildesyn

En klassisk grundinddeling af kilder gengives traditionelt på dansk med begreberne *beretninger* og *levn*, hvor beretningerne rummer oplysninger om fortidige begivenheder og personer, medens levnene i udpræget grad fortæller om en tids levevis, mentalitet og ideologi. Det er let at se, at f.eks. annaler, krøniker, levnedsskildringer og selvbiografier kan være beretninger, medens der er tale om levn i forbindelse med f.eks. stenøkser, bygninger, kunstværker, men også skriftlige kilder såsom dokumenter (f.eks. indskrifter, love, privilegier) eller litteratur (f.eks. prædikener, teologiske tekster). Tidligere har nogle historikere opfattet skellet mellem beretninger og levn som noget, der lå i kilderne selv (*det materielle kildesyn*), således at en kilde var enten en beretning eller et levn, men *det funktionelle kildesyn* vil i stedet fremhæve, at inddelingen i beretninger og levn ikke er indeholdt i kilderne selv, men beror på, hvad man spørger efter. De kilder, der kan læses som beretninger, er således altid også levn. F.eks. er Euseb af Cæsareas *Kirkehistorie* fra begyndelsen af det 4. århundrede ikke bare en beretning om kirkens historie i de første tre århundreder, men også et levn, et vidnesbyrd om de kristnes selvforståelse og interesser på grænsen til den konstantinske æra.

2.3. Primære og sekundære kilder, første- og andenhandsvidner

Begreberne "primære" og "sekundære kilder" benyttes noget forskelligt. Følger vi imidlertid her den danske historiker Kr. Erslev, skal disse begreber skelnes klart fra begreberne første- og andenhandsvidner. Første-, anden- og trediehandsvidner (o.s.v.) sigter til nærheden til den fortidige begivenhed. Et anden- eller trediehandsvidne kan godt være den primære kilde, for så vidt den ældste bevarede beretning er den primære kilde. For at give et eksempel er Jesu lidelseshistorie i

Markusevangeliet primær kilde i forhold til Matthæus og Lukas, men ikke noget førstehandsvidne: Forfatteren har ikke selv overværet begivenheden.

3. Det metodiske arbejde med kilderne

Den kritiske analyse er allerede indeholdt i arbejdet med at inddele kilderne. Inddelingen er jo udtryk for spørgsmål og interesser, der bringer forskeren ud over en umiddelbar tilgang til dem. Inddelingen sigter mod en videre kritisk analyse, der så vidt muligt skal sætte kilderne ind i en præcis historisk kontekst og afdække deres tendens.

3.1. Kildernes mange dimensioner

Den samme kilde har, som det nu skulle være tydeligt, flere dimensioner: Harald Blåtands store runesten i Jelling er under én synsvinkel et levn, men under en anden synsvinkel en beretning, for så vidt kongens indskrift uden tvivl sigter på at give eftertiden et bestemt billede af hans regeringstid, hvor indførelsen af kristendommen er central. Saxos *Danernes Bedrifter* fra middelalderen er en sekundær kilde, idet den benytter andre bevarede skriftlige kilder, f.eks. Adam af Bremens værk om ærkebiskopperne af Hamburg-Bremen, men den er også en primær kilde, idet mange begivenheder under Valdemar den Store først kendes derfra. I *Konstantins Liv* er Euseb af Cæsarea både førstehandsvidne til Nikæa-synoden 325 (han deltog selv) og primær kilde for senere historieskrivere.

3.2. Litterære former og genrer

For at bedømme en kilde er det endvidere afgørende at fastslå dens litterære form eller genre, fordi det har betydning for at forstå dens tendens og kildeværdi. De litterære former eller genrer, der er repræsenteret gennem kirkens totusindårige historie, er så mangfoldige, at der kun kan gives eksempler. Der er f.eks. tale om breve, åbenbaringsskrifter, legender, indskrifter, malerier, kirkeretslige bestemmelser (canones), annaler, biografier, dogmatiske traktater, avisartikler, film. Listen ville kunne fortsættes side op og side ned. Når det alligevel ikke er fuldstæn-

dig uoverskueligt, er det bl.a. fordi de litterære former skifter gennem tiden; f.eks. eksisterede der selvfølgelig ikke avisartikler og film i oldtid og middelalder.

3.3. Hjælpevidenskaberne

Til analysen af kilderne tjener en række hjælpevidenskaber, f.eks. historisk geografi, kronologi, genealogi, palæografi, heraldik, numismatik o.s.v. Alle disse meget konkrete videnskaber kan bl.a. tjene til at bestemme kildens proveniens, d.v.s. hvor og hvornår den blev til, eller hvem der var ophavsmanden. Palæografien er f.eks. en videnskab, der beskæftiger sig med undersøgelse og datering af håndskrifter. Særligt vigtige er filologierne, der både søger at fastslå teksters autentiske ordlyd, forstå deres sprog og fortolke deres indhold. F.eks. er de fleste kristne tekster fra oldtiden på græsk eller latin, evt. også bl.a. syrisk, koptisk og armenisk, og latin var den vesteuropæiske middelalders hovedsprog. I moderne tid foreligger kilderne ofte på nationalsprog, f.eks. dansk, engelsk, tysk og fransk, som også er vigtige at kende for at kunne beskæftige sig med den faglige sekundærlitteratur.

Ideelt set skal kilderne læses på originalsproget. I praksis vil man på teologistudiet overvejende komme til at arbejde med moderne oversættelser, men det er vigtigt at kunne sammenligne oversættelserne med grundteksterne for i første omgang at afgøre, hvad de meningsbærende begreber egentlig er, evt. også at kunne kritisere oversættelsen eller i forhold til trykte kilder at kunne forholde sig til et tekstkritisk apparat. Selv om kirkehistorikere normalt arbejder med trykte kilder, har undersøgelsen af utrykte kilder i arkiver gennem tiden været en meget væsentlig del af fagets profil. Kun sjældent vil man imidlertid på studiet få mulighed for at tage del i arkivstudier.

3.4. Ægthedsspørgsmålet

Den videre kritiske analyse af kilderne skal for det første afgøre deres *ægthed*. Særligt i oldtiden og middelalderen, hvor tekster blev skrevet af, var det svært at kontrollere, hvis de (bevidst eller ved en fejltagelse) blev overleveret under forkerte forfatternavne eller *interpoleret* (når en afskriver af et håndskrift indskød en ny

passage i en foreliggende tekst, "interpolerede" han den). Tekster kan foreligge i flere udgaver. Det konstantinske gavebrev er det klassiske eksempel på en *forfalskning*, der i middelalderen spillede en vigtig rolle i nogle pavers argumentation for pavedømmets magt og rettigheder, men som allerede i renæssancen blev påvist at være en forfalskning. Der eksisterer en række breve, som den oldkirkelige biskop og martyr Ignatios af Antiokia ca. 110 på vej til sin henrettelse i Rom skal have skrevet til en række menigheder, – men brevene eksisterer i tre udgaver, en kort, en noget længere og en meget lang udgave. Grundige undersøgelser kan sandsynliggøre, at den noget længere version er den oprindelige, der altså dels er blevet forkortet, dels udvidet med interpolationer. Euseb af Cæsareas *Kirkehistorie* fra begyndelsen af det 4. århundrede findes i tre udgaver, men man mener, at de alle stammer fra forfatteren selv, der blev ved at omarbejde sit værk.

3.5. Dateringsmetoder

Afgørende er det for det andet at *datere* kilden. Udgangspunktet må være at udstikke nogle rammer – dels et tidspunkt, før hvilket kilden må være blevet til (*terminus ad quem* eller *ante quem*), f.eks. det ældste bevarede håndskrift eller første gang, kilden nævnes i en anden kilde, dels et tidspunkt, efter hvilken den må være blevet til (*terminus a quo/post quem*), f.eks. den seneste begivenhed, der evt. nævnes i kilden selv. Man må så undersøge, om yderligere præcision er mulig mellem den øvre og nedre grænse. – Ved materielle genstande er datering undertiden mulig ud fra årringe eller C14-dateringer.

3.6. Normative og deskriptive kilder

Bestemmelsen af kildernes litterære former og genrer er væsentlig for at forstå deres hensigt, tendens og kildeværdi. Ellers kan man f.eks. let misforstå en kilde sådan, at dens udsagn beskriver de virkelige forhold på forfatterens tid. Begreberne *normative* og *deskriptive* kilder er dannet for at tydeliggøre, at nogle kilder slet ikke tilsigter at beskrive deres samtid, men i stedet at påvirke den. F.eks. rummer *Den Apostoliske Tradition* fra det 3.-4. århundrede mange oplysninger om menighedens

opbygning, biskoppers, præsters og diakoners magt o.s.v. Det er vigtigt at være klar over, at teksten er en "kirkeordning", der skal fastlægge, hvordan forholdene bør være, hvilket vil sige, at den ikke *nødvendigtvis* gengiver en virkelighed (en normativ kilde). Biskop Cyprian af Karthagos breve fra ca. 250 giver mange konkrete oplysninger om forholdene i menighederne; i kraft af, at der er tale om virkelige breve, gengiver de snarest virkelige forhold (en deskriptiv kilde).

3.7. Tendenskritik

For at forstå hvad det er, en kilde fortæller, er det afgørende at fastslå dens standpunkt og horisont, d.v.s. dens *tendens*. Kildens tendens kan man søge at fastlægge gennem analyser af stil, tema, begreber o.s.v., men også anvendelsen af bestemte *teologiske forestillinger* kan være særligt vigtig for en kirkehistorisk tekst, ligesom alle mulige klicheer om sociale grupper, køn, folkeslag o.lign.

3.8. Kildeværdi

Når en kilde undersøges som beretning, gælder det, at det er særlig værdifuldt at finde flere kilder, der beretter det samme, men hvor det kan sandsynliggøres, at de er uafhængige af hinanden, og endvidere at den ældste af to kilder generelt er at foretrække.

4. Den historiske fortolkning

Analysen af kilderne i deres historiske kontekst sigter imidlertid mod en historisk fortolkning, hvor denne kontekst integreres i et nyt billede, der både går ud over en ren sammenstilling af de kritisk analyserede kilder og ud over kildernes selvforståelse og tendens. Det er denne "rekonstruktion" af fortiden, der søger at fastslå, såvel hvad der skete, som hvad der var årsager og motiver i det historiske forløb. "Rekonstruktionen" rummer kun vurderinger af, hvad der er *sandsynligst*, og den er grundlæggende baseret på hypoteser, der altid vil være præget af bestemte tankestrukturer, almene antagelser og også personlige forudsætninger.

Almene antagelser, der bør bestemme historiske rekonstruktioner, koncentrerer sig i begreberne *analogi* og *korrelation*. Rekonstruktionen af historiske sagforhold og situationer må finde sted gennem sammenligning med *analoge* sagforhold og situationer fra historien, og der er en vekselvirkning ("korrelation") mellem de enkelte forhold og situationer, så ændringer altid har forudsætninger og følger. Historien er således en sammenhængende proces, hvilket vil sige, at man skal søge efter årsager til historiens enkelte begivenheder i fortiden, og at begivenhederne igen bliver årsag til senere begivenheder.

Vi kan tage et eksempel: Den danske konge Harald Blåtands overgang til kristendommen omkring 960 skal sandsynligvis forstås på baggrund af, at den tyske kejser Otto I (936-973) lod kristen mission og tysk ekspansion gå hånd i hånd. Den danske konge berøvede sine fjender deres argument for angreb ved, at han frivilligt lod sig døbe. Hypotesen styrkes af analogien til den samtidige hertug Mieszko af Polen, der lod sig døbe i 966, tilsyneladende også som reaktion på tysk ekspansion. Var der politiske forudsætninger for den danske konges dåb, havde den meget omfattende følger, der førte til en vældig forandring af hele landets tro, kultur og retsopfattelse.

Hvad angår de personlige forudsætningers betydning for historiske hypoteser, gælder det, at det historiske arbejde generelt set bliver bedre, når forskeren er sig bevidst om sine egne interesser og søger at undgå, at de massivt kommer til at bestemme rekonstruktionen, selv om det aldrig er muligt at bevidstgøre alle de forudsætninger, som man arbejder ud fra. Ingen vil imidlertid kunne sige sig fri for sådanne interesser, og når teologer, der arbejder med kirkehistorie, undertiden kritiseres for deres forudsætninger, skal det bemærkes, at også ikke-teologiske fortolkninger af kristendommens historie er præget af livsanskuelsesmæssige eller politiske interesser. Til en vis grad kan forudsætninger i øvrigt blive suspenderet eller ændret under det historiske arbejde.

4.1. Periodisering

Kirkehistoriens traditionelle periodisering i oldkirke, middelalder og nyere tid (evt. sidstnævnte i nyere og nyeste tid) svarer naturligvis til den almene histories inddeling i oldtid-middelalder-moderne tid. Periodiseringer er på sin vis en vilkårlig opsplittning af de historiske begivenheders "levende flod", men for at forstå er det nødvendigt at opdele den i mindre afsnit. Periodebetegnelser er altså en slags begreber, der er en nødvendig hjælp til fortolkning. For at kunne se andre sammenhænge end normalt bliver de ofte strakt ud over længere tid, eller der skabes nye underinddelinger, f.eks. begrebet "senantikken" til at angive en slags gråzone, nemlig overgangen mellem oldtiden og middelalderen.

4.2. Teologiens historie

Teologi- eller dogmehistorien bliver ofte behandlet som en særlig del af kirkehistorien. Dette forhold har den fordel, at det bevidstgør sammenhængen mellem teologiske forestillinger og historiske processer, samtidig med at det ikke prisgiver teologien til en vulgærmaterialistisk reduktion. De teologiske interesser har altid været tydeligst i arbejdet med teologihistorien, der sandsynligvis slet ikke ville blive undersøgt, hvis det ikke var for dem. På denne måde kan teologihistorien siges at danne en bro til den systematiske teologi og dermed være en af de "indre sammenhænge", der tjener til at knytte teologiens discipliner sammen til ét fag.

5. Eksempler på historisk kildeanalyse

5.1. Omstændighederne i forbindelse med slaget ved den Milviske Bro og Konstantin den Stores mulige overgang til kristendommen 312-313

Der foreligger to beretninger, som dels forbinder Konstantin den Stores overgang til kristendommen med syner og drømme, dels med slaget ved den Milviske Bro uden for Rom i 312, hvor Konstantin besejrede sin rival, kejser Maxentius: kap. 44 i Lactantius' latinske skrift *Om Forfølgernes Død*, der er forfattet omkring 315, og kap. I,27-41 i Euseb af Cæsareas græske *Konstantins Liv*, der er forfattet omkring 340. Det er imidlertid også relevant at belyse spørgsmålet om et muligt kristent omslag hos kejser Konstantin ved hjælp af et samtidigt dokument, nemlig hans brev til Anulinus, prokonsul i Nordafrika, fra 313. Brevet, der oprindeligt har væ-

ret på latin, er nu kun bevaret i en oversættelse til græsk, der foreligger i Euseb af Cæsareas *Kirkehistorie* 10,7.

Sammenligningen mellem Lactantius' ældre og Eusebs senere beretning udviser flere forskelle end ligheder: Hos Lactantius har kejseren en drøm lige før slaget, hos Euseb et syn længe før, der følges af en drøm. Begge er enige om, at sejren blev opnået ved, at kejseren lod soldaterne kæmpe under korstegnet, men mens det hos Lactantius er tegnet på skjoldene, er det hos Euseb felttegnet *labarum*, der har korsform og desuden er udstyret med *chi-rho*-tegnet. Intet tyder i øvrigt på, at Lactantius og Euseb har kendt hinanden eller læst hinandens historier.

Lactantius var lærer for Konstantins søn, men fortæller ikke noget om, hvor hans oplysninger stammer fra. Euseb fortæller direkte, at han har hørt historien fra kejseren selv, og det er sikkert rigtigt, da historien passer med kejserens (senere bevidnede) brug af *labarum* og *chi-rho* som symboler på medaljoner og mønter. Euseb bliver dermed andenhandsvidne og primær kilde. Men det er ikke muligt at harmonisere beretningerne eller trænge ind til et muligt virkelighedsgrundlag bag dem.

Konstantins brev til Anulinus fra 313 viser, at kejseren kort efter slaget kunne udtrykke sig som prokristen og give de kristne særlige privilegier. Det taler for et vendepunkt i kejserens holdninger og politik og giver en vis sandsynlighed til de begrænsede ligheder, der trods alt kan findes mellem Lactantius' og Eusebs beretninger, nemlig at vendepunktet var knyttet til slaget, evt. også at korstegnet spillede en eller anden rolle i den sammenhæng. Vores almene viden, at romerne forventede og prøvede at opnå guddommelig hjælp i krig, gør, at det ikke er usandsynligt, at et vendepunkt kan have været knyttet til en krigshandling.

Den vedvarende interesse for de to historier om en drøm og et syn, hvis virkelighedsgrundlag er ubestemmeligt, og som ikke i sig selv er usædvanlige i gamle tekster, bliver klar, når vi forstår, at kejserens "omvendelse" markerer et vendepunkt i kristendommens historie med virkninger lige til vores egen tid: Kristendommen blev knyttet til staten, og det blev afgjort, at kristendommen ikke kun skulle være en minoritetsreligion.

5.2. Den spenerske pietismes grundlæggende tekst

Den tyske lutherske præst P.J. Spener (1635-1705) publicerede i 1675 skriftet *Pia Desideria*, der betragtes som grundlæggende for pietismen, den protestantiske fromhedsbevægelse i 17. og 18. århundrede.

Da Speners tekst ikke rummer noget aspekt af *beretning* om fortidige forhold, må den forstås som *levn*, og det er desuden klart, at hele tekstens interesse er at foreskrive, hvordan forholdene bør være: Der er således tale om en *normativ kilde*. Analysen af teksten må derfor prøve at opsummere, hvordan Spener ville reformere, og hvad der skulle reformeres: Spener er optaget af frivillige aktiviteter, men kirketugten spiller ingen rolle, og der kan altså kun være tale om en partikulær reform af kirken, ikke en bred kirkelig reform. Analysen af, hvad Spener ville, kan følges op med en kontekstualisering, hvor man via andre kilder og sekundærlitteratur prøver at sige noget om, hvilke virkninger Speners arbejde fik, og i hvilket omfang resultaterne svarede til hans planer.

Men *Pia Desideria* kan måske også bruges som en *deskriptiv kilde*, hvis vi fokuserer på alle de forhold i samtiden, som Spener kritiserer som afsæt for sine reformforslag: Det er en mulighed, at Speners tekst på dette punkt giver et virkelighedsnært billede af hans samtids kirkelige situation.

Denne mulighed må imidlertid afvejes i forhold til Speners *tendens*, d.v.s. at han naturligt må have en interesse i at tegne et bestemt billede af samtiden for at profilere sine reformforslag, vise deres absolutte nødvendighed. Vi må altså regne med den mulighed, at bestemte forhold i samtiden, som Spener beskriver, er énsidigt fremhævet eller overdrevet.

Pia Desiderias tendens må også analyseres ved at bemærke, hvor forfatteren vil placere sig selv: Han vil gerne se sig i *kontinuitet med reformationen* og tanken om det almindelige præstedømme, mens han vil *distancere sig til den lutherske ortodoksis* koncentration om den rette lære. Speners placering af sig selv i kontinuitet og diskontinuitet er væsentlig for hans selvforståelse.

Dogmatik

1. Faget dogmatik

Dogmatik er en disciplin inden for den systematiske teologi. Selve navnet *dogmatik* er af nyere dato, fra slutningen af det 17. århundrede, udviklet som begreb fra 1600-tallets kontroverteologiske problemstillinger⁵. Den lutherske ortodoksi forstår dogmatik som den lærde, akademiske undervisning i teologien, den ordnede, systematiske og derfor videnskabelige fremstilling af trossandhederne i modsætning til den mere tilfældige og populære. I ordet *systematisk* ligger, at fremstillingen underordnes et bestemt princip eller grundsynspunkt, som alle dogmatiske udsagn henordnes under. Jo mere konsekvent denne henordning sker, jo mere systematisk, videnskabelig og "dogmatisk" er den.

Men forskellige tider og retninger har haft deres egen bestemmelse af dogmatikken. Navnet dogmatik dækker således over forskellige former for teologisk tænkning og er i sig selv et tomt begreb, som må gives indhold. I sin bredeste betydning kan dogmatikken bestemmes som det stadige forsøg på at gennemtænke og genformulere og – i klare, forståelige ord – sammenhængende og metodisk at gøre rede for den kristne tro, dens indhold og egenart. Det dogmatiske arbejde sker på grundlag af Skriften og i stadig dialog med kirkens bekendelser i deres forskellige former gennem tiden. Derfor må dogmatikken endvidere undersøge og diskutere bekendelsens nutidige brug og betydning, herunder det afgørende spørgsmål om, hvorvidt de klassiske formuleringer stadig giver mening som en for kirke og samfund nutidig relevant tolkning af kristendommen.

I faget dogmatik læses en lang række forskelligartede *tekster* ved hjælp af en lang række forskellige *læsestrategier*. Der eksisterer imidlertid ikke en særlig dogmatisk metode. Hvad der gælder for tekstlæsning i øvrigt, gælder også for

⁵ Det dukker op første gang hos jesuitten Dionysius Petavius, *De Theologicis Dogmatibus*, Paris 1644-50.

læsningen af dogmatiske tekster. Der er dog i høj grad brug for genrebevidsthed og evne til at skelne mellem forskellige teksttyper.

I det dogmatiske arbejde indgår både et systematisk og et (teologi- og dogme)historisk perspektiv. Disse to perspektiver angiver også to forskellige former for tekstlæsning, der dog ikke står i modsætning til hinanden. For begge perspektiver gælder det, at der i princippet ingen grænser er for, hvilke typer tekster der kan indgå i det dogmatiske arbejde. På den ene side er det tekstens sag/ærinde/tematik/indhold og ikke dens form, oprindelse, forfatter el. lign., der bestemmer, om en given tekst er relevant for det dogmatiske arbejde. I dogmatikken må man således arbejde med et bredt tekstbegreb, der endda også kan omfatte ikke-skrevne 'tekster', som f.eks. film, billedkunst mm. På den anden side er det for at forstå, hvad en given teksts sag er, afgørende at kende dens form, oprindelse og så vidt det er muligt, dens forfatter. I det følgende opregnes nogle eksempler på de mest almindelige teksttyper inden for det dogmatiske arbejde.

2. Dogmatiske tekster

2.1. Hovedtyper

Man kan skelne mellem to hovedtyper af dogmatiske tekster. På den ene side har vi primære trosytringer (bekendelser, bønner, doksologier (dvs. lovprisninger af guddommen) som salmer samt forkyndende tekster. Heroverfor står reflekterende og eksplicerende teologiske tekster, som enten argumenterer mod en ydre eller indre modstander eller position, eller forklarer kristendommens indhold i forhold til den tænkning, der ikke er bundet til den kristne tradition.

Der er dog flydende grænser mellem de forskellige teksttyper, ligesom der inden for en enkelt tekst kan være forskellige tekstniveauer (f.eks. didaktiske, narrative og parænetiske), og det er vigtigt at gøre sig overvejelser over en teksts særpræg. Det sidste er tydeligt i forbindelse med Anselms Gudsbevis. Der er forskel på, om Proslogion læses som en argumentativ bevisførelse eller som en meditativ lovprisning af Gud.

Luthers skrifter viser, at den samme tekst på én gang kan være akademisk argumenterende og forkyndende til forskel fra medreformatoren Melancthons lærebøger, der er mere optagede af den præcise begrebsdefinition.

2.2. Teksttyper

De primære trosytringer omfatter følgende tekstgenrer:

- *Bekendelser/symboler*: Bekendelser er oftest forholdsvis korte tekster med meget betydningsladede begreber, sætninger og sammenhænge. Bekendelsestekster er oftest formulerede for at afklare stridende parter synspunkter i konfliktsituationer. Derfor er alle elementer i sådanne tekster ladet med betydning. Der skelnes mellem de oldkirkelige bekendelser, f.eks. de nikænske bekendelser fra 300-tallet, og de senere bekendelser, der definerer bestemte konfessionsdannelser, som f.eks. *Confessio Augustana* fra 1530.

- *Bønner*: Bønner er en kendt kategori. I kirkernes liturgier indgår en række faste bønner, hvor forskellige elementer af kristen lære udtrykkes. Sådanne bønner kan analyseres som dogmatiske tekster. Det kan enkelte individers personlige bønner også, for så vidt de er fastholdt i en form (oftest skriftlig), som giver adgang for andre til at undersøge dem.
- *Salmer*: I en del kirkers tradition spiller salmer en stor rolle. Det gælder ikke mindst i de protestantiske kirker, og igen ikke mindst i Den Danske Folkekirke med dens lutherske og grundtvigske arv. Salmer er oftest kondenserede og poetisk udformede udtryk for kristen dogmatik. I Grundtvigs tilfælde kan man observere, at mange af hans salmer er blevet til som kulminationen på personlige eller teologiske kriser, som det kondenserede udtryk for indholdet i lange dogmatiske afhandlinger eller som konklusionen på forberedelsen af prædikener. I kirkesamfund, som f.eks. det katolske og især de ortodokse kirker, hvor fælles salmesang ikke spiller så stor en rolle, indgår andre hymniske/poetiske tekster i liturgierne. Disse tekster kan naturligvis betragtes som dogmatiske tekster på lige fod med salmer.
- *Prædikener*: Prædikener er en central kategori for teologisk tænkning og formidling. Både i oldkirken og i luthersk og anden protestantisk sammenhæng spillede prædikenen en afgørende rolle i udviklingen og formidlingen af kristen teologi. Derfor er prædikener en vigtig kategori i forbindelse med det dogmatiske arbejde – ikke i den forstand at dogmatikeren skal skrive prædikener, men i den forstand at han kan analysere prædikener som 'dogmatiske tekster'.
- *Læredokumenter*: Læredokumenter er en noget løsere kategori end bekendelser. Hvor bekendelser har en formel, bindende status, er læredokumenter tekster, der er formuleret ind i en bestemt situation som en bestemmelse af sand kristendom. Disse tekster har ikke formel, bindende status, men har alligevel ofte fået stor betydning. Til kategorien læredokumenter hører tekster og erklæringer fra forskellige kirkemøder. Som et

meget omtalt eksempel kan nævnes *Barmen-erklæringen*, som blev skrevet af en række protestantiske teologer (både reformerte og lutherske) i 1934, i et forsøg på at fastholde de tyske, protestantiske kirker på, hvad forfatterne forstod som evangeliets grund stillet over for nazisternes forsøg på at indføre 'fremmede forudsætninger' (arier-paragraffen) i kirkens normative grundlag. Især i det 20. århundrede er der formuleret en række betydningsfulde læredokumenter af bi- eller multilateral karakter, f.eks. *Lima-erklæringen* om dåb og nadver udarbejdet af Kirkernes Verdensråd i 1982.

Reflekterende og eksplicerende tekster omfatter især følgende to genrer:

- *Teologiske traktater* er en tekstform, skrevet af en individuel teolog om et bestemt teologisk emne eller en bestemt teologisk problemstilling, f.eks. Augustins traktat om treenighedslæren, *De trinitate*. De kan også være skrevet som afgrænsninger mod bestemte modstanderes synspunkter (*contra ...* eller *adversus ...*). Som prædikenerne er de gode kilder til bestemte tiders og steders teologi. Disse teologiske traktater er blevet skrevet gennem hele kristendommens historie, og der skrives stadig teologiske traktater. Man finder dem f.eks. på folkekirkens 'højrefløj', men også Thorkild Grosbølls *En sten i skoen* kan betragtes som en slags teologisk traktat.
- *Videnskabelige teologiske afhandlinger*: Som den sidste typiske dogmatiske teksttype skal nævnes videnskabelige afhandlinger. I denne sammenhæng definerer vi denne kategori som tekster i form af artikler og bøger, der er skrevet på videnskabelige præmisser, sådan som disse er udviklet efter den vesteuropæiske oplysningstid. Denne type tekster er præget af en række bestemte karakteristika som f.eks. krav om argumenternes efterprøvelighed, argumentationens stringens og kohærens, stræben efter objektivitet og almengyldighed. Disse karakteristika kan også til dels findes i ældre tekster, ligesom ældre tekster kan kaldes videnskabelige ud fra deres tids begreber om videnskab som f.eks. Thomas Aquinas' *Summa*

Theologiae. Der er imidlertid efter oplysningstiden formuleret en række krav til videnskabelighed, som også gælder for videnskabelige teologiske tekster. Disse krav fandtes ikke udtrykt på samme måde før oplysningstiden. Nogle af disse krav er imidlertid også kommet under pres i senmoderniteten eller postmoderniteten. Det gælder f.eks. kravet om almengyldighed. Videnskabelige teologiske tekster er naturligvis helt afgørende for det akademiske dogmatiske arbejde, fordi denne tekstform er langt den mest udbredte måde, hvorpå akademisk arbejdende dogmatikere diskuterer med hinanden.

3. Læsestrategier

Når disse meget forskelligartede tekster skal læses, kan der anvendes mange forskellige læsestrategier. Det er dog grundlæggende for alle læsestrategier, at tekstens historiske og teologiske kontekst skal bestemmes, herunder skal forfatteren bestemmes. Hvor meget vægt der lægges på dette, afhænger til dels af, hvilken specifik læsestrategi der vælges. Desuden skal tekstens teologiske fokus eller tema klarlægges, og endelig skal i forlængelse heraf tekstens teologiske betydning diskuteres.

Valget af læsestrategi afhænger derudover dels af, hvilken tekst man skal læse, og dels af hvilken strategi man som studerende eller forsker mener passer bedst til det formål, man har med at læse teksten. F.eks. kræver en gammel tekst, der er skrevet i en fjern og måske for læseren ukendt sammenhæng, at man koncentrerer sig meget om historiske metoder. Det udelukker imidlertid ikke, at der også kan anvendes andre læsestrategier på den samme tekst. Således kan det ofte være nyttigt at anvende forskellige former for analyser, f.eks. narrative læsninger, semiotik, struktur- og metaforanalyser, diskursanalyse etc. Læserens formål med at læse teksten kan også være afgørende for valget af læsestrategi. Er man f.eks. interesseret i 'kontekstuel teologi', skal man måske anvende postkoloniale læsestrategier, der fokuserer på, hvordan teksten skal forstås fra et ikke-privilegeret og

ikke-vestligt synspunkt. Er man interesseret i kønsproblematikkens teologiske betydning, skal man måske bruge feministiske læsestrategier, der fokuserer på, hvordan køns- og kvindeproblematikker fungerer i en given tekst. Dette viser, at en teksts betydning opstår i samspillet mellem tekst og læser. Fokus for enhver læsestrategi må dog være at analysere teksten med henblik på dogmatisk afklaring eller problematisering.

4. Eksempler på læsning

4.1. Læsestrategier for primære trosytringer

En for dogmatikken helt central tekst som Den Apostolske Trosbekendelse (Apostolicum) bør som første skridt analyseres filologisk og historisk. Besidder man de filologiske kompetencer, kan man indledningsvis undersøge den latinske og græske terminologi, enkelte ords betydning, specielle sproglige konstruktioner, sammenlignende varianter osv. Derefter følger en historisk analyse, hvor det må undersøges, hvilken historisk, social og teologisk kontekst teksten er blevet til i, hvilken historisk udvikling teksten har gennemgået, indtil dens nuværende form blev fastlagt, hvilken brug der har været gjort af teksten i menighederne (dåb, oplæring, identificering af ortodoksi osv.).

Herefter kan den egentlige teologiske eller dogmatiske analyse begynde. Man må spørge om den teologiske betydning af bekendelsens enkelte led på forskellige tidspunkter i tekstens overleveringshistorie, og om, hvordan de enkelte leds betydning indgår i den samlede helhed.

Både de historiske og dogmatiske analyser kan understøttes af forskellige litterære og filosofiske analysemetoder. Det kan f.eks. give god mening ved hjælp af strukturalistiske og post-strukturalistiske metoder at undersøge, hvilke netværk af betydning teksten indgår i og får sin betydning fra: Hvilket betydningsunivers henvises der f.eks. til, når det i bekendelsen om Jesus Kristus hedder, at han er opstået fra de døde? Og hvilke politiske, kirkepolitiske og teologiske situationer fordrer en bekendelse, der kan sætte skel mellem ortodoksi og hæresi? Den apo-

stolske trosbekendelse kan også åbnes ved hjælp af metaforanalyser og analyser af tekstens interne strukturer.

4.2. Læsestrategier for en tekst, der både er en primær trosytring og en reflekterende tekst

Barmenerklæringen, som blev nævnt ovenfor, er et eksempel på en tekst, der er både en primær trosytring og en reflekterende tekst. Den er blevet til i den nyere del af teologiens historie. Alligevel bør teksten som indledning til den dogmatiske analyse underkastes en historisk undersøgelse, der kan fastslå tekstens tilblivelseshistorie og tilblivelsessituation. Her kan man stille spørgsmål som disse: Hvilken situation befandt kirkerne i Tyskland sig i i 1934, da erklæringen blev forfattet? Hvem bidrog til udfærdigelsen af teksten? Hvilken indflydelse fik teksten i samtiden og i eftertiden?

Den dogmatiske analyse kan gå videre med at undersøge, hvilke teologiske temaer der er fremherskende i teksten (f.eks. forholdet mellem kirken/de kristne og statsmagten), hvilke teologiske kerneudsagn teksten indeholder (f.eks. at teologien og kirken ikke må lade sig bestemme af 'fremmede forudsætninger').

Også i forbindelse med en sådan tekst kan litterære og filosofiske analysemetoder åbne for nye indsigter. Diskursanalyse kan hjælpe læseren til en bedre forståelse af tekstens specifikke sproglige strukturer og deres relation til tekstens politiske og teologiske tilblivelsessituation. En sådan analyse kan endvidere bidrage til en bedre forståelse af, om og i givet fald hvordan *Barmenerklæringen* kan reaktualiseres i nye situationer, hvor forholdet mellem staten og kirken problematiseres. *Barmenerklæringen* har f.eks. spillet en rolle i diskussionen om forholdet mellem kirkerne og apartheidstyret i Sydafrika.

Etik og religionsfilosofi

1. Etik og religionsfilosofi

Etik og religionsfilosofi behandler således de etiske og filosofiske spørgsmål i teologien. Religionsfilosofi undersøger primært kristendommen som religion og livsforståelse inden for en spørgehorisont, der forbinder sig med filosofiens fagområde generelt. Det indbefatter en begrebslig refleksion over kristendommens *lære*, dvs. som en omfattende forståelse af virkeligheden – og som *livmulighed* og *livsform*, dvs. som en størrelse, der manifesterer sig i menneskelig praksis. Det sidste kan siges at danne forbindelse til etikken, der beskæftiger sig med opfattelser af den rette handlemåde og det gode liv. Den etiske opfattelse findes groft sagt i to former, en almen og en religiøs/kristen. Derfor kan man skelne mellem *teologisk etik* og *filosofisk etik* (moralfilosofi).

2. Teksterne

I etik og religionsfilosofi vil de læste tekster typisk være forfattet af filosoffer og teologer. Men der læses selvfølgelig også sekundærlitteratur. Alt i alt forekommer følgende vigtige teksttyper:

- *Primærtekster*: kanoniske tekster, teologisk tekster (f.eks. Augustin eller Luther) og filosofiske tekster (Kant, K.E. Løgstrup eller Kierkegaard).
- *Sekundærlitteratur*: herunder faglige artikler, monografier og artikler i opslagsværker. En tekst, der optræder som primærtekst i en sammenhæng, f.eks. Løgstrups 'Skabelse og Tilintetgørelse', kan i en anden sammenhæng optræde som sekundærtekst, når f.eks. dele af den anvendes som baggrundslitteratur til Kant.

2.1. Forfatteren

Når det drejer sig om primærtetekster, vil spørgsmålet om tekstens *forfatter* ikke være særlig kompliceret: Vi har som oftest at gøre med den reelle forfatter, dvs. den faktiske person, som har affattet teksten, f.eks. filosofen Immanuel Kant, der levede i Königsberg 1724-1804. Filosofiske og teologiske tekster er normalt ikke fiktive. Der er dog undtagelser. Dialogformen er en yndet form i megen filosofi, idet Platon her har dannet skole. Denne form betyder, at man evt. må skelne mellem forfatteren og de optrædende personer (f.eks. Platon - Sokrates). Et andet eksempel er Søren Kierkegaard, hvis tekster ofte har en fiktiv karakter og er udgivet under pseudonym. Også her må man skelne, f.eks. mellem Kierkegaard og Johannes Climacus. Endelig kan dialogformen i sig selv være en refleksionsform som hos Wittgenstein, der så at sige taler med sig selv i mange af sine tekster. Her drejer det sig selvfølgelig ikke om at skelne en reel forfatter fra en fiktiv forfatter, men om at være opmærksom på den 'metode', der består i at se et problem fra forskellige synsvinkler. Noget tilsvarende kan i øvrigt siges om stilen i Platons og Kierkegaards tekster.

2.2. Problemstillingen

Det vigtigste i læsningen af en tekst er selvfølgelig at forstå, hvad der står i den. Som den tyske hermeneutiske filosof Hans-Georg Gadamer (se indledningen) gør opmærksom på, kan en tekst betragtes som svar på et spørgsmål. Man kan udtrykke det på den måde, at teksten har en *sag* (et *anliggende* eller en *problemstilling*), som den gør gældende. Sagen indkredser man ved at stille de indledende spørgsmål: Hvad handler denne tekst om? Hvad vil den sige?

Tekstens hovedanliggende vil normalt være, at forfatteren fremfører sin *opfattelse af* eller *tese om* en given problemstilling. Da Etik og Religionsfilosofi typisk arbejder med filosofiske tekster, adskiller de sig gerne fra rent *narrative* tekst som f.eks. lignelser eller beretninger om historiske begivenheder. Selv om filosofiske tekster sagtens kan gøre brug af en narrativ form (det gør f.eks. Platon, Nietz-

sche og Kierkegaard), vil man ofte kunne karakterisere den som *diskursiv*, hvormed i denne forbindelse menes, at forfatteren redegør for et problem og evt. også præsenterer læseren for en løsning på problemet. Teksten vil med andre ord have karakter af *refleksion* og *argumentation*: et forsøg på at gennemtænke en problemstilling og/eller fremlægge begrundelse for en tese. Det er vigtigt at holde sig for øje, at dette kun gælder som en hovedregel, og der gives, som bekendt, ingen regler uden undtagelser.

Men kan principielt skelne mellem to forskellige argumentationsformer, henholdsvis en 1) *logisk* og en 2) *retorisk*.

2.3. Logisk argumentation

Et af logikkens anliggender er at undersøge og opstille regler for gyldig argumentation. I stedet for argumentation taler man i logikken om *slutning*. En slutning er en udledning af en sætning (konklusionen), der logisk følger af andre sætninger (præmisserne), uanset om disse er sande eller falske. Som eksempel kunne man opstille følgende to præmisser:

1) Alle danske teologer kan hebraisk,

og

2) Alle deltagere i Etik og Religionsfilosofi-indføringen er danske teologer.

Heraf følger med nødvendighed, at *hvis* disse præmisser er sande, så er også følgende konklusion sand:

3) Alle deltagere i Etik og Religionsfilosofi-indføringen kan hebraisk.

Slutningen består således i hele ræsonnementet, mens konklusionen består i den information, som ikke fremgår af præmisserne taget hver for sig. Den her angivne slutningsform kaldes for en *sylogisme* og blev allerede sat på begreb af Aristoteles. Han opdagede bl.a., at man kan gengive sylogismer i formaliseret udgave som f.eks.:

Alle M er S

Alle P er M

Alle P er S

M, S og P står for *begreber* (henholdsvis 'dansk teolog', 'kan hebraisk' og 'er deltager i Etik og Religionsfilosofi-indføringen'). Et begreb har et omfang eller en *ekstension*: de genstande eller emner, som begrebet kan anvendes om. Og det ses, at syllogismer netop bygger på forholdet mellem forskellige begrebers omfang. Fra begrebers ekstension sonderer man deres *intension* eller indhold. Man kan sige, at begrebers intension, eller meningsindhold, kan fastlægges gennem en *definition*. F.eks. er en klassisk definition af mennesket, at det er et fornuftigt levestesen, et *animal rationale*.

Analysen af et diskursivt tekstforløb af (logisk) argumenterende karakter finder først frem til præmisserne for konklusionen (tekstens tese), for dernæst at undersøge, om konklusion faktisk følger af dem, og om præmisserne i det hele taget er sande. I den forbindelse skal man være særlig opmærksom på, om de begreber, der indgår i slutningen, er præcist definerede.

I det hele taget bør man være opmærksom på, om de bærende begreber anvendes konsistent igennem teksten.

Man må imidlertid også være opmærksom på, at syllogistiske slutninger forudsætter sikker viden eller i det mindste hævdundne præmisser, hvilket ofte kun i begrænset omfang gælder de afgørende synspunkter eller argumentationer i filosofiske og teologiske tekster. Ofte vil man derfor støde på en anden og løsere slutningsform, som den amerikanske filosof Ch. S. Pierce har kaldt for *abduktion*. Eksemplet på en abduktion kunne være: 1) Pedersen kommer altid for sent. 2) 15'eren går aldrig til tiden. 3) Pedersen tager nok 15'eren. I abduktion er der tale om grader af sandsynlighed, men ikke om nødvendighed. Man kunne jo også forestille sig andre grunde til, at Pedersen var forsinket. Pierce karakteriserer en abduktion således:

Den overraskende kendsgerning, C, observeres. Hvis A var tilfældet, ville C kunne udledes heraf. Således er der grund til at tro, at A er tilfældet.⁶

⁶ *Collected Papers*, V, Cambridge, Massachusetts 1960, 117.

I en naturvidenskabelig sammenhæng vil man sige, at en teori, der kan forklare et fænomen, med en vis sandsynlighed er sand. I angelsaksisk religionsfilosofi spiller abduktion ofte en fremtrædende rolle, som f.eks. i følgende ræsonnement: 1) En begivenhed, A, kan med al sandsynlighed føres tilbage til et handlende væsen (en 'aktør'), selv om dette væsen måtte være ukendt. 2) Begivenheden forekommer at have et formål. 3) Den pågældende aktør har sandsynligvis haft dette formål for øje. (Eksemplet forekommer hos Basil Mitchell og indgår i en drøftelse af grunde for og imod hævdelser af Guds eksistens⁷). I mere general forstand kan man sige, at et filosofisk ræsonnement, der opgiver en sidstebegrundelse for sit synspunkt, i stedet for appellerer til synspunktets *plausibilitet*⁸, hvilket også er en form for abduktion. Abduktion kan også siges at indgå i *den hermeneutiske cirkel*. Man kan i læsningen af en tekst formode, at det giver mening at fortolke en bestemt passage, A, på en bestemt måde, forudsat, at teksten, B, overordnet har en bestemt mening. Men forholdet er dialektisk, for fortolkningen af B vil også afhænge af, hvordan A fortolkes. Pointen er i den forbindelse, at abduktionen kun er foreløbig og kan revideres ved fortsat læsning. En sådan foreløbig abduktion kan også kaldes for en *hypotese*. Såvel i læsningen af tekster som i arbejdet med videnskabelige teorier må hypoteser i princippet være kritisk gendrivelige for at kunne tilkendes en argumentativ status.

Ved en tekstanalyse kan det være nyttigt at være opmærksom på forskellige *argumentationsfigurer*. Vi skal omtale tre: *petitio principii*, *reductio ad absurdum* og *tautologi*:

Petitio principii (cirkelslutning): Man forudsætter underforstået dét, der egentlig skal bevises. F.eks.: 'Blandt mennesker er incest en forbrydelse, fordi mennesker (i modsætning til dyr) kan indse, at incest er en forbrydelse'.⁹

Reductio ad absurdum: En tese afprøves ved at se på dens ekstrem(er). F.eks. Augustins forsøg på at forestille sig skaberværket gennemtrængt af Guds legeme, hvilket fører til, at der ville være mere af Gud i en elefant end i en spurv.¹⁰

⁷ Basil Mitchell, *The Justification of Religious Belief*, London & Basingstoke 1973, 8.

⁸ Jürgen Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt a.M. 1981.

⁹ Eksemplet nævnes i David Humes *Treatise of Human Nature*, 1739-40 (Harmondsworth 1985).

Tautologi: at sige det samme på forskellige måder (man foretager således en tautologi, når man søger at bestemme et begreb ved en omskrivning, der egentlig ikke siger noget nyt om begrebet). Kant kan i den forbindelse tale om, at der i tautologien fremsættes en analytisk dom, hvorfor der netop kun tilsyneladende er tale om en argumentationsfigur. Eksemplet kunne være Anselms 'Gudsbevis' der hævder eksistensen af Gud ud fra et begreb om fuldkommenhed, der allerede hævdes at indbefatte eksistens.

2.4. Retorisk argumentation

Den anden form for argumentation i en diskursiv tekst kan man kalde *retorisk*. Overordnet set har en retorisk argumentation det samme mål som en logisk. Ofte skelner man dog på den måde, at logikken forsøger at overbevise adressaten (ved at angive tungtvejende (abduktive) eller tvingende (syllogistiske) grunde), medens retorikken forsøger at *overtale* (gennem seduktive, sproglige virkemidler af forskellig art). Logikken forudsætter, at argumentationen bygger på faktorer, som er uafhængige af forfatterens og læserens person. Retorikken tillægger derimod både forfatteren og læseren en betydning for argumentationen. I den klassiske retorik kommer det til udtryk i begreberne *ethos* og *pathos*. Det første betyder forfatterens/ talerens karakteregenskaber, f.eks. hans/ hendes tilforlidelighed og troværdighed. Det andet betyder læserens/ tilhørerens følelser, affekter og lidenskaber.

2.5. Hermeneutik

Man kan sige, at den klassiske filosofiske eller teologiske tekst har den logisk argumenterende diskurs som ideal (gode eksempler er Thomas Aquinas og Kant). Derimod spiller retorikken en større rolle hos forfattere, der bevidst bryder med denne klassiske form og inddrager litterære former (f.eks. Kierkegaard og Nietzsche). Ofte vil en primærtekst i Etik og Religionsfilosofi dog indeholde både logisk

¹⁰ Eksemplet findes i 7. bog af Augustins *Bekendelser (Confessiones)*, Torben Damsholts oversættelse, København 1998, 116.

og retorisk argumenterende elementer. Og en del af analysen kan netop bestå i finde frem til disse forskellige elementer.

Uanset om teksten rummer en logisk eller en retorisk argumentation, indebærer analysen et *hermeneutisk* problem. Bortset fra den faktiske tidsafstand mellem forfatter og læser, er der tale om en *principiel afstand*, dels af den grund, at teksten, som den franske hermeneutiker Paul Ricoeur har formuleret det, består i en udvendiggjort diskurs, der har sluppet sin afsender (men til gengæld har vundet en 'semantisk autonomi'), dels af den grund, at forfatter og læser orienterer sig ud fra forskellige erfaringskontekster. Gadamer udtrykker det på den måde, at der er forskel mellem tekstens og læserens *horisont*. Man kan sige, at horisonten bestemmer den måde, en person anskuer et problem på. Hermeneutikkens påstand er, at uanset hvor logisk og 'objektiv' en argumentation end er, vil den være præget af forfatterens horisont, som f.eks. kommer til udtryk i sprogbrug og stil. Analysen eller fortolkningen af en tekst må derfor indebære, at man i første omgang gør sig tekstens horisont klar. Og at man i anden omgang arbejder med teksten ved at gennemløbe den hermeneutiske cirkel (hvorved man bl.a. stiller sig åben for at revidere ens egne fordomme undervejs), således at der indfinder sig, hvad Gadamer kalder en *horisontsammensmeltning*. I horisontsammensmeltningen integreres forfatterens og læserens verden i hinanden, hvilket gør det muligt for forfatter og læser at forholde sig til det samme problem, nemlig den sag, som er tekstens anliggende. Dertil kommer Gadamers begreb om applikation, der henviser til de konsekvenser, forståelsen trækker med sig, derved at det forståede appliceres kritisk på ens egen livs- og verdensopfattelse.

2.6. Diskursanalyse

Tekstens bundethed til en bestemt historisk situation betyder også, at der ofte kan være et udbytte i at sætte parentes om det, teksten vil sige, for til gengæld at se på teksten som et vidnesbyrd om den situation, den er blevet til i. I den forbindelse taler man i *diskursanalysen* om, at teksten ikke så meget viser tilbage til en bestemt

historisk forfatters intention med teksten eller tekstens egen betydning, men til den position, forfatteren har kunnet tale ud fra. I diskursanalysen betegner begrebet *subjektposition* en forfatters mulighedsbetingelser for at gøre en bestemt sag gældende på en bestemt måde. Det kan være en institution som kirken, et bestemt paradigme som åbenbaringsteologien eller mere eller mindre uskrevne regler som f.eks. takt og tone, der sætter grænser for, hvad der kan siges, og hvad der ikke kan siges. Mens hermeneutikken fokuserer på det, teksten selv siger, fokuserer diskursanalysen bl.a. på det, teksten ikke siger. Man kan stille sådanne spørgsmål til teksten som: Hvad kunne den også have sagt? Hvad kunne grunden være til, at den ikke siger det og det?

Et andet element i diskursanalysen er at se på, hvorledes forskellige tekster afspejler hinanden, enten ved positivt eller negativt at referere – eksplicit eller implicit – til hinanden. Inden for filosofien kan dette ofte tage en dialektisk form, som når Kant f.eks. afgrænser sig fra såvel Humes empirisme som fra Descartes' rationalisme med henblik på at formulere en transcendentalfilosofi, der forsøger at rumme begge dele i en udvidet erkendelsesform. Et element i analysen af en Kanttekst kunne imidlertid også være at se på, hvad den afgrænser sig i forhold til uden at nævne det eksplicit (som f.eks. en åbenbaringsteologisk selvforståelse).

3. Et eksempel

Man kan i Anselms tekst Proslogion drage fordel af såvel logiske som diskursanalytiske overvejelser, ligesom en grundlæggende hermeneutisk indfaldsvinkel er en nødvendig forudsætning for overhovedet at forstå tekstens anliggende.

Kant afviser gyldigheden af det ontologiske Gudsbevis. Beviset findes i lidt forskellige udgaver hos Descartes, som Kant forholder sig til, og hos Anselm, der kan ses som bevisets ophavsmand. Hans tekst *Proslogion* kan i kort form udgøre et eksempel på en tekstlæsning:

I kapitlerne 2-4 forsøger Anselm at gendrive dårens opfattelse af, at skønt det ikke er muligt at tænke noget større end Gud, så er det ikke til at indse, at Gud også rent faktisk skulle eksistere i andet end tanken.

For at forstå teksten må man på den ene side gøre sig klart, hvad den handler om, og på den anden side, hvad den vil sige. Den handler om en gendrivelse af dårens manglende tro på Guds virkelige eksistens, men hvad vil den egentlig sige?

Hvis man følger ræsonnementet i det såkaldte Gudsbevis, vil man kunne se syllogismen taget i anvendelse, og det vil i den forbindelse være oplagt at spørge sig selv, hvorledes Anselm implicit eller eksplicit betragter præmissernes gyldighed. Man vil endvidere kunne afprøve logikkens forskellige argumentationsfigurer på teksten og bl.a. overveje, hvorvidt Kant har ret i, at der indsniger sig en analytisk dom, og derfor en tautologi, i selve ræsonnementet. Man kan derfor overveje, hvorvidt konklusionen i 'Gudsbeviset' siger noget andet end det, der allerede forudsættes i de begreber, ræsonnementet hviler på. Endelig kunne man diskursanalytisk stille et spørgsmål til den subjektposition, der gør sig gældende i en tekst forfattet af ærkebiskoppen af Canterbury, ligesom man kunne overveje, hvilke andre tekster den står i forhold til (f.eks. det sted i Salmernes bog, som den selv refererer til).

Praktisk teologi

1. Hvad er Praktisk teologi?

Definitionen af faget Praktisk teologi må især forholde sig til to spørgsmål. Det ene spørgsmål vedrører fagets plads i den teologiske helhed. Det andet spørgsmål vedrører forholdet mellem praktisk teologi og pastoralteologi.

1.1. Fagets plads i den teologiske helhed

I forhold til teologiens helhed kan Praktisk teologi ses under to synsvinkler. Ifølge den ene synsvinkel er Praktisk teologi en *historisk-deskriptiv* videnskab. Forstået på den måde bliver faget en speciel gren inden for kirkehistorien med fokus på, hvordan præsterne har prædikeret, undervist og drevet sjælesorg, og på hvordan kirken har fejret gudstjeneste, sunget og organiseret sig gennem århundrederne.

Ifølge den anden synsvinkel rummer Praktisk teologi desuden et *normativt* aspekt. Det drejer sig om et fag, der både *analyserer kritisk* og *reflekterer konstruktivt* over kirkens opgave i samfundet. Vægten ligger på, hvordan virkeliggørelsen af denne opgave sker i de konkrete sammenhænge (gudstjeneste, prædiken, undervisning, sjælesorg, diakoni, formidling i medierne osv.). Opmærksomheden er primært rettet mod, hvorledes disse livsytringer fungerer i dag, i vekselvirkning med samfundsliv og kultur. Men den historiske side ved kirkens ytringsformer må også inkluderes, bl.a. for at sætte nutidens udfordringer i relief. Faget analyserer kirkelig praksis i dens kontekst, reflekterer over denne praksis i lys af bibelvidenskab, kirkehistorie og systematisk teologi – med henblik på at hjælpe kirken i virkeliggørelsen af sin opgave.

Faget yder sit bidrag til det teologiske studiums sammenhæng og helhed ved på den ene side at forudsætte og bygge videre på de klassiske teologiske fag og på den anden side indføre et praktisk-teologisk perspektiv i arbejdet med disse fag. Generelt peger faget på behovet for kritisk refleksion over forholdet mellem teori og praksis

1.2. Praktisk teologi og pastoralteologi

Der er flere måder at beskrive forholdet mellem Praktisk teologi og pastoralteologi. I det følgende forstås pastoralteologien som et *integreret delområde* af Praktisk teologi. Det indebærer, at Praktisk teologi på universitetet skal beskæftige sig med mere end de emner, der falder ind under pastoralteologien. Praktisk teologi fokuserer ikke kun på det, der har med præsten at gøre, men på hele menigheden.

Faget lægger særlig vægt på kirken og dens kommunikationsformer. Det udtrykkes i beskrivelsen af det faglige mål i Studieordningen for Kandidatuddannelsen i teologi 2007: "Den studerende skal opnå kvalifikationer i form af viden, forståelse og færdigheder inden for følgende område: Kristendommens forkyndelses- og formidlingsformer historisk og aktuelt, herunder

- kirken og dens gudstjeneste
- sjælesorg, undervisning, diakoni og bøn
- kirke og teologi i det offentlige rum."

2. Tekstforståelsen i Praktisk teologi

2.1. Teksttyper

Netop fordi Praktisk teologi beskæftiger sig med kirkens kommunikationsformer, er der særligt fokus på teksternes anvendelse. Det er ikke ensbetydende med, at den eksegetiske tekstforståelse er irrelevant for faget, men den praktisk-teologiske hermeneutik skal ikke kun forstås som en tekst-hermeneutik; det drejer sig også om, hvad der "sker ved udførelsen af teksterne i og mellem mennesker", f.eks. ved nadveren¹¹ eller i de diakonale handlinger. Den praktisk-teologiske hermeneutik er beslægtet med den økumeniske hermeneutik: Mens man traditionelt har fokuseret på forståelse og fortolkning af *tekster*, bliver perspektivet i disse to hermeneutikformer udvidet, så man også understreger betydningen af *personer og begivenheder*.

¹¹ Manfred Josuttis, "Das Abendmahl als heiliges Essen", in M. Josuttis & G.M. Martin (Hg.), *Das heilige Essen. Kulturwissenschaftliche Beiträge zum Verständnis des Abendmahls*, Stuttgart 1980, 111-124 (114).

De relevante teksttyper inden for Praktisk teologi kan inddeles i fire grupper:

- *Bibelske tekster* spiller en central rolle i Praktisk teologi ligesom i andre fag inden for teologien. Spørgsmålet er, på hvilken måde de er normative, og hvordan de konkret bruges i de enkelte discipliner.
- *Liturgiske tekster*, f.eks. skriftlæsninger, bønner og salmer. Læsning af tekster i kirkens gudstjeneste er en form for *intertekstualitet*, hvor bibeltekster, salmer og ritualer indgår i en helhed som stemmer, der forsøger at få hinanden i tale. Teksternes samspil i det gudstjenestelige rum viser, at en teksts betydning opstår i mødet med andre tekster.
- *Bekendelsestekster*. Til denne kategori hører både tekster i gudstjenesten (f.eks. trosbekendelsen) og tekster i anden sammenhæng (f.eks. Luthers lille katekismus i kirkens undervisning).
- *Andre tekstformer – det "udvidede tekstbegreb"*, f.eks. billeder, symboler, film, avisartikler og massemedier. Empiriske og sociologiske undersøgelser, der spiller en vigtig rolle i Praktisk teologi (jf. 3,2), er andre eksempler på det udvidede tekstbegreb.

Tekstforståelsen og tekstbrugen i Praktisk teologi ligger i forlængelse af de akademiske metoder (historisk-kritiske læsninger, litterære læsninger, socialvidenskabelige læsninger etc.), men med en særlig vægt på de tilgange, som betoner erfaringens rolle (feministiske læsninger, befrielsesteologi, interaktionel bibellæsning, symboldidaktik, psykologiske læsninger, narrativ eksegesi/fortællingen etc.).

Sigtet med den praktisk-teologiske hermeneutik er at se teksten i den bredest mulige kommunikationssammenhæng. Det sker f.eks. ved at opfatte *teksten som "performance"*. Tekstfortolkningen kan sammenlignes med fremførelsen af et musikstykke. Det er ikke nok at læse noderne og spille instrumenterne. Det er heller ikke nok at have historisk viden – at have kendskab til, under hvilke omstændigheder musikken blev komponeret, eller hvordan partituret blev forstået ved

tidligere koncerter. Det er heller ikke nok at spille partiturets noder med teknisk akkuratess. Alle disse ting er ganske vist værdifulde. Men det afgørende ved fortolkningen er selve fremførelsen, der må være præget af mere end teknisk nøjagtighed. Her efterlyses en *kreativ troskab*, som gør det muligt, at partituret igen får liv, i det øjeblik musikstykket fremføres. Det er også vigtigt, at det er en fælleskabshandling, der ikke kun inddrager dirigenten og orkestret, men også tilhørerne og kritikerne. På lignende måde understreger Praktisk teologi, at teksttolkningen er en medskabende proces.

2.2. Korrelation mellem livstolkning (erfaring) og teksttolkning (skrift)

Praktisk teologis opgave kan siges at være udspændt i en dialektik mellem "livets tekst" (erfaringen) og Skriftens tekst. Det, der kendetegner den kristne menighed er ikke kun, at den tolker tekster, men at den tolker livet i lyset af disse tekster. Der er en nødvendig vekselvirkning mellem de to poler: teksterne tolker livet, og livet tolker teksterne.

Forholdet mellem tekst og nutidserfaring kan bl.a. belyses ved hjælp af korrelationsmetoden. Enhver korrelation går ud fra den antagelse, at de bibelske tekster tematiserer de samme menneskelige grundspørgsmål, som også optager mennesker i dag: lykke, sorg, angst, håb, lidelse osv. Men korrelationen består ikke blot i, at det moderne menneske spørger, og Bibelen svarer. Dette ligefremme spørgsmål-svar-skema er uholdbart og må erstattes af en forståelse, der regner med en gensidig *kritisk* korrelation mellem tekst og nutidserfaring:¹² Vore erfaringer har en hermeneutisk, kritisk, produktiv kraft over for den kristne tradition. Og omvendt har også Bibelen (og den kristne tradition) en oprindelig, kritisk og fornyende virkning over for vore almen-menneskelige erfaringer.

3. Fagets videnskabelige spørgsmål

3.1. Forholdet mellem teori og praksis

¹² Edward Schillebeeckx, "Erfahrung und Glaube", i F.Böckle u.a. (Hg.), *Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft*, Band 25, Freiburg 1980, 72-116.

Centralt i fagets metodeproblemer står forholdet mellem teori og praksis. Især tre modeller er af interesse: Praktisk teologi som anvendelsesvidenskab, som kritisk handlingsvidenskab og som fortolkningsvidenskab.

- *Praktisk teologi som anvendelsesvidenskab.* Denne tilgang svarer til den opfattelse, vi undertiden møder inden for andre teologiske fag. F.eks. taler man om "anvendt etik" ("applied ethics") eller "etik som skrift-anvendelse". I dette tilfælde forudsætter man en slags arbejdsdeling mellem på den ene side bibelforskerne, som skal finde frem til tekstens "oprindelige" mening, og på den anden side systematiske teologer (eller praktiske teologer), der skal "anvende" resultatet på nutidens problemstillinger.
- *Praktisk teologi som kritisk handlingsvidenskab.* Iflg. denne forståelse, der har sin baggrund i halvfjerdsernes kritiske handlingsteorier, skal den praktiske teologi netop analysere konkret kirkelig praksis med henblik på at fremlægge kritiske handlingsalternativer, dvs. at underkaste praksis en akademisk analyse.
- *Praktisk teologi som fortolkningsvidenskab.* I denne model lægges vægten på fortolkende betragtninger af aktuel og religiøs virkelighed.

Mens de to første modeller har som mål at fremkalde virkelighedsforandring gennem normerende *handlingsanvisning*, har den tredje model en mere *hermeneutisk* karakter. I den første model – Praktisk teologi som handlingsvidenskab – lægges hovedvægten på teologiens deduktive karakter, den anden model er mere induktiv. Her spiller erfaringen en større rolle. Den mest frugtbare tilgang er en kombination af Praktisk teologi som fortolkningsvidenskab og Praktisk teologi som handlingsvidenskab. En sådan kombination foreligger hos den praktiske teolog Don Browning.¹³ Han gør op med den klassiske model, som går fra teori til praksis. I stedet foreslår han en model, der bevæger sig *fra praksis til teori til praksis*. Browning er i sin forståelse især inspireret af H.-G. Gadammers fortolkningslære og

¹³ Don Browning, *A Fundamental Practical Theology*, Minneapolis 1991. Jf. også Eberhard Harbsmeier & Hans Raun Iversen, *Praktisk teologi*, København 1995, 16-17.

D. Tracys kritiske korrelationstænkning. Browning ser det teologiske arbejde som fundamentalt set praktisk teologi, hvor teologien ikke primært arbejder i discipliner, men i en sammenhængende målrettet proces bestående af fire delprocesser:

- Den *beskrivende* teologi (eller *empirisk teologi*) har som mål at beskrive den aktuelle praksis, og da med dens implicitte teori. Denne beskrivelse rejser spørgsmål, som igen udløser teologisk refleksion.
- Den *historiske* teologi spørger: Hvad implicerer de normative tekster, som allerede er en del af vor historie, med tanke på vor praksis, hvis vi nærmer os dem så ærligt og åbent som muligt?
- Den *systematiske* teologi reflekterer "horisontsammensmeltningen" (Gadamer) mellem den "vision", som implicit ligger i den aktuelle praksis, og den "vision", som findes i de normative kristne tekster.
- I den *strategisk-praktiske teologi* føjes resultaterne af de tre foregående led sammen gennem udvikling af normer og strategier for den kirkelige praksis. Den strategisk-praktiske teologi er (ligesom hos den tyske teolog F. Schleiermacher) teologiens krone, men den er ikke længere forstået som en praktisk applikation af frugterne fra eksegesi, systematisk teologi og kirkehistorie (Praktisk teologi som anvendelsesvidenskab). Strategisk-praktisk teologi er afslutningen på en teologisk proces, som er praktisk fra begyndelsen til enden. Teologien er således fundamentalt *praktisk*.

3.2. Praktisk teologi og de empirisk baserede videnskaber

Mens kirken tidligere fungerede ud fra traditionel legitimitet, hvor man kunne deducere praksis af et kirkeligt lære- og normsystem, må man i dag overveje, hvilken rolle empiri og erfaring skal spille i Praktisk teologi. Hvordan skal samarbejdet være mellem teologien og humanvidenskaberne? Hvilken betydning tilkender man de empirisk baserede videnskaber (såsom sociologi, psykologi, pædagogik, antropologi, ritualteori, økonomi, kunsthistorie osv.)? De empiriske metoder er vigtige arbejdsredskaber, men har de også en selvstændig status?

Der er tre mulige positioner: 1) teologien gives den dominerende rolle. Her fremhæves kirken som teologisk størrelse, kirkens åndelige egenart ses som afgørende; 2) humanvidenskaberne tilkendes den styrende funktion; 3) teologi og humanvidenskabelige fag indgår i et forpligtende samarbejde.

Her melder sig flere kritiske spørgsmål. Et af dem er spørgsmålet om forskningens teologiske egenart (*proprium*):¹⁴ Står den praktiske teologi med sin inddragelse af kommunikationsteori, indlæringsteori, psykologi, institutionslære osv. ikke i fare for blot at blive en socialvidenskab i kirkelig kontekst? I hvilket forhold står empirisk og teologisk virkelighedserkendelse til hinanden? Med rette understreges det af flere forskere, at empirien er tvetydig. Det deskriptive kan let gå hen og få en normativ rolle. En empirisk teologi kan virke reduktionistisk.

Et beslægtet spørgsmål drejer sig om *erfarings rolle*. Siden den såkaldte empiriske vending (omkring 1970) har man inden for praktisk teologi tillagt erfaringen en central betydning. Det indebærer risikoen for, at erfarings rolle bliver overbetonet. Her truer med andre ord faren for en erfaringsfundamentalisme.

4. Udvalgte eksempler på samspillet mellem erfaring og tekst

Karakteristisk for faget Praktisk teologi er den kontinuerlige vekselvirkning mellem de tre elementer: 1) analyse af (empirisk) praksis, 2) teoretisk perspektivering og refleksion og 3) udkast til ny praksis. Spørgsmålet er, hvilken betydning de praktisk-teologiske modeller har for den måde, hvorpå man arbejder med den enkelte disciplin – her med særligt fokus på tekstforståelsen. Praktisk teologi omfatter en række forskellige discipliner (liturgi, hymnologi, pastoralteologi, sjælesorg, spiritualitet, undervisning, diakoni etc.). Her skal det nævnte spørgsmål belyses ud fra tre udvalgte eksempler.

4.1 Homiletik

¹⁴ Hans-Günter Heimbrock, ”Praktisk teologi som virkelighedsvidenskab”, *Kritisk Forum for Praktisk Teologi* no. 100, juni 2005, 13-32 (28-29).

Forholdet mellem eksegesi og homiletik spiller en vigtig rolle. Imidlertid er dette forhold i dag genstand for megen diskussion, idet homiletikere har rejst indvendinger mod "den historisk-kritiske metode", fordi den ofte er mere optaget af at efterspore teksternes forhistorie end af at udfolde den kanoniske tekst som slutprodukt. Mange homiletikere har af samme grund vist større interesse for de litterære metoder, eller de lader sig i højere grad inspirere af erfaringsorienterede bibellæsninger.

Den klassiske prædikenforståelse er domineret af den deduktive indfaldsvinkel. Den såkaldte *teologiske homiletik* rejser især spørgsmålet, *hvad* prædiken er (indholdet). Formidlingen ses fra prædikantens synsvinkel, og der lægges vægt på prædikenens intention. Ordet (og dermed også teksten) er det afgørende.

Siden begyndelsen af 1970'erne har homiletikken været præget af den induktive tilgang. Inden for den *empiriske homiletik* rejses spørgsmålet om, *hvordan* man prædiker. Formidlingen ses fra tilhørerens synsvinkel. Der lægges særlig vægt på prædikenens virkning.

Et alternativ til den deduktive og den induktive tilgang er den *dialogiske* prædikenforståelse. Prædiken kan defineres som en "en dialog i kirken mellem bibeltekst og menighed for verdens skyld".¹⁵ En god prædiken kendetegnes ved, at den er 1) relevant (i forhold til nutiden), 2) tekstuel, 3) dialogisk, 4) begribelig (pædagogisk).

4.2. Sjælesorg

Udviklingen af en frugtbar sjælesorgsteori forudsætter det bredest mulige omfang af kundskaber og indsigter om menneskets livsverden. Derfor præges sjælesørgelige fremstillinger af dialogen med en række forskellige videnskaber. Nærliggende eksempler findes i dialogen med fag som psykologi, sociologi, kulturstudier, filosofi mv. Samtidig med dette er der gennemgående konsensus om, at teologien i dens forskellige discipliner udgør sjælesorgens basisvidenskab.

¹⁵ Karl Gustav Hammar, *Dialog i kyrkan. Synpunkter på predikan*, Lund 1975, 32.

Det er dog omstridt, hvor stor en rolle teologien – herunder de bibelske tekster – skal spille. Der findes både deduktive og induktive modeller for sjælesorg. Som eksempler på det første kan nævnes den budskabsformidlende (kerygmatiske) sjælesorg og den bibelbaserede (evangelikale) sjælesorg. Som eksempel på det andet kan nævnes dybdepsykologisk (analytisk) sjælesorg og partnercenteret (terapeutisk) sjælesorg. Andre modeller prøver i højere grad at tilgodese både tradition og erfaring. Det gælder f.eks. den menighedsfunderede sjælesorg og den fordybende sjælesorg (sjælesorg og spiritualitet).

Dilemmaet mellem de to tilgange kan illustreres med følgende eksempel.¹⁶ Grundlæggeren af den amerikanske, terapeutiske sjælesorg (A. Boisen) tager udgangspunkt i to "tekster": på den ene side traditionen ("the traditional document") og på den anden side konfidenten eller en case story ("the human document"). Men den helt afgørende pointe er, at bevægelsen går fra konfidenten til Bibelen, altså fra det levede liv til det bibelske budskab. Problemet er imidlertid, at konfidenten i praksis ofte bliver den egentlige autoritet. Den dobbelte læsning ender således med, at der kun bliver tale om én tekst, "the living document". Anderledes i den kerygmatiske sjælesorg. Ganske vist skal konfidentens historie høres, men ethvert menneskes *egentlige* tekst er her en syndsbeholdelse eller et skriftemål, som skal besvares med evangeliets dom og frikendelse. I det første tilfælde ligger den egentlige autoritet i "teksten fra neden" (konfidenten i praksis), mens autoriteten i det andet tilfælde ligger i "teksten fra oven".

Hvis der skal være en ægte dialog mellem de to tekster, Skriften og erfaringen, må begge dele respekteres i deres egenart. Kun på den måde er der mulighed for at rehabilitere Bibelen i sjælesorgen. Dette kan ske ved en påpegning af, at de bibelske tekster har en evne til at afdække livsproblemer, som man ellers ikke magter at gennemskue. Bibelen kommer udefra, som en "fremmed stemme" og anlægger et nyt perspektiv på det aktuelle livsproblem. Dermed kan de bibelske tekster skabe forandring i den foreliggende situation.¹⁷

¹⁶ Se hertil Elmo Due, "Bibelen og sjælesorg", in N. Thomsen & H. Brandt-Pedersen (red.), *Det står skrevet. Essays om 2000 års bibelfortolkning*, København 2004, 103-115 (111-112).

¹⁷ Donald Capps, *Forandringens mulighed*, København 1990.

4.3. Religionspædagogik

Et grundproblem er forholdet mellem den stofcentrerede og den elevcentrerede tilgang. Der er forskellige religionspædagogiske modeller, og nogle er deduktive, andre induktive, men desuden findes der forskellige mellemvarianter. Et eksempel på en deduktiv tilgang er *den dialektiske teologis religionsundervisning*, som understreger, at udgangspunkt og norm er "sagen" selv, ikke erfaringen. Fokus er derfor på den bibelske tekst. I modsætning hertil står *den problemcentrerede undervisning*, hvor udgangspunktet er livstemaer, ikke tekster. Pointen er her, at Bibelen kun kommer til orde i en dialog med nutidig virkelighed.

Flere religionspædagogiske retninger forsøger at tilgodese de to brændpunkter i undervisningen: traditionen og vores livsvirkelighed. Det gælder f.eks. *narrativ pædagogik* og *symboldidaktik*. I sidstnævnte model drejer det sig om en handlingspræget og erfaringstæt undervisning, der undgår for stærk intellektualisering. Det er et eksempel på det åbne tekstbegreb.

I lighed med de øvrige discipliner inden for Praktisk teologi trækker også religionspædagogikken på humane videnskaber. Vigtig er således den tyske uddannelsesforsker W. Klafkis kategoriale dannelse, som er det bedste bud på en almen didaktik, der kan inspirere kristendomsundervisningen.¹⁸ Den kategoriale dannelse er en undervisning, hvor eleven inspireres til at åbne sig mod undervisningens indhold, og hvor undervisningens indhold kategoriseres og tilrettelægges således, at det åbner sig for eleven. Der er således i undervisningen to vekselvirkende tilgange: fra elev til fagligt indhold og fra fagligt indhold til elev. I denne vekselvirkning mellem stof og elev gør religionspædagogikken gældende, at den bibelske tekst både kan tjene som provokation og som potentiale for forandringer.

4.4. Det grundlæggende paradigme

Fælles for de praktisk-teologiske discipliner er samspillet mellem praksis og teori, erfaring og refleksion. Dette illustreres særlig tydeligt i Emmausfortællingen (Luk

¹⁸ Wolfgang Klafki, *Kategorial dannelse og kritisk-konstruktiv pædagogik*, København 1983.

24,13-35), der har en paradigmatiske betydning for de forskellige discipliner inden for Praktisk teologi, for så vidt som den afspejler tretrinsforløbet "praksis – teori – praksis". Emmausfortællingen fremstiller således den erkendelsesproces, som kendetegnes ved de tre skridt: "se" – "analysere" – "handle". Det *første* trin er erfaring (praksis). Udgangspunktet er disciplinens bedrøvelse, skuffelse og frustration. Det *næste* stadium er refleksion (teori). Den fremmede (Jesus) viser, hvordan teksterne fortolker det, der sker i livet. Disciplene bliver ført ind i en dybere forståelse af de bibelske tekster. Det *tredje* stadium er en ny erfaring og nye handlingsimpulser. Det afgørende gennembrud i fortællingen sker mod slutningen, hvor disciplene indbyder den fremmede til et måltidsfællesskab. Idet brødet brydes og deles, afsløres den fremmedes sande identitet. Refleksionen fører til ny handling.

Fortællingen om vandringen til Emmaus belyser den kritiske dialog mellem Bibelen og nutidserfaringen. Her understreges også, at fortolkning af Bibelen ikke kun er en kognitiv proces. Det drejer sig ikke kun om læsning og forståelse som noget intellektuelt. Lige så betydningsfuldt er gestus og handling. På den måde understreges det, at Praktisk teologi kan forstås både som handlingsvidenskab og som fortolkningsvidenskab.

Missionsteologi og økumenisk teologi

I missionsteologi og økumenisk teologi vil de læste tekster på grunduddannelsen ofte knytte sig til en diskussion om kristendommens globale udbredelse; religions-teologiske problemstillinger som f.eks. gudsbegrebet, antropologi eller etik; etablering og udfoldelse af lokale teologier (palæstinensisk teologi, afrikansk eller asiatisk teologi); eller læsning af teologiske læredokumenter udarbejdet i forbindelse med multilaterale eller bilaterale læresamtaler mellem to eller flere kirkesamfund.

Ikke mindst den sidste kategori af tekster (f.eks. dokumentet om "Dåb, Nadver og Embede" (Lima-dokumentet), Leuenberg-konkordien, Porvoo Fælleserklæringen og Fælleserklæringen om retfærdiggørelse af tro alene) kalder på en række metodiske overvejelser, fordi de udgør en særlig type af teologiske tekster, der er tæt forbundet med den økumeniske bevægelses historie i det 20. århundrede og oprettelsen af faget *økumenisk teologi*.

Den økumeniske teologi og de dertil hørende teologiske fælleserklæringer hviler på den forudsætning, at det er nødvendigt at undersøge med baggrund i de kirkehistoriske årsager til splittelserne mellem kirkesamfundene, om dogmatikkens begrundelser for de dogmatiske læreforskelle mellem kirkesamfundenes fortsat er gyldige. Det betyder ikke, at viden om og detailkendskab til kirkehistorien og dogmatikkens betydning for de kirkesplittende årsager er ubetydelig, snarere tværtimod. Anvendelse af kirkehistoriske metoder og dogmatikkens (herunder teologihistoriens) indsigter er af største betydning for den økumeniske teologiske læsning af de teologiske fælleserklæringer. Som det vil være læsere af teologiske fælleserklæringer bekendt, så er det også afgørende at have gode eksegetiske kundskaber, når man skal læse og forstå de teologiske fælleserklæringer, fordi den eksegetiske videnskab har betydning for forståelsen af og løsningen på en række teologiske spørgsmål med kirkeadskillende betydning.

Det afgørende er, at den økumeniske teologi anlægger et bestemt teologisk perspektiv på kirkesplittelserne og de teologiske lærettekster, som er blevet

resultatet af de økumeniske læresamtaler. Dette perspektiv kan sammenfattes på den måde, at det er den økumeniske teologis opgave at *efterprøve* årsagerne til kirkesplittelsernes aktuelle teologiske gyldighed, *vurdere* de teologiske fælleserklæringers bidrag til at overvinde kirkesplittelserne og *bidrage* til, at kirkesplittelserne blive bilagt gennem etablering af teologisk konsensus om kirkeadskillende teologiske spørgsmål.

Den vigtigste metodiske overvejelse er således at bestemme de teologiske fælleserklæringers *type* som teologiske tekster. Det er i den forbindelse selvfølgelig helt centralt at forstå, hvad der er tekstens *sag*. Hertil hører for det første en overvejelse af, hvad der er tekstens *formål*: at bilægge eller nærme sig en bilæggelse af en teologisk problemstilling, der i teologihistorien har haft kirkeadskillende betydning, dvs. et spørgsmål, der har bidraget til eller direkte har medført ophævelse af kirkefællesskab, in casu: nadverfællesskabet mellem gudstjenestefejrende kristne menigheder. For det andet er det vigtigt at kende til de teologiske og historiske omstændigheder bag og årsager til kirkesplittelsen. Her skal der gøres opmærksom på særlige begreber, teologiske tankestrukturer og formuleringer, der kan have været årsag til bruddet, og som dukker op på en ny/oprindelig måde i den behandlede teologiske fælleserklæring. Endelig skal det overvejes, om den teologiske fælleserklæring opfylder sit formål, eller om der er brug for en anden måde at løse de teologiske problemstillinger på.

Ikke mindst den sidste overvejelse, om de teologiske fælleserklæring opfylder deres formål, involverer *litterærkritik*. Det er afgørende, at de teologiske fælleserklæring bliver forstået både ud fra modtagerens synspunkt og ud fra forfatterens hensigt. Her udgør forfatterkredsen et særligt problem. Ofte er de teologiske fælleserklæring udarbejdet af en kommission bestående af repræsentanter fra de involverede kirkesamfunds ledelseslag: biskopper og særligt udpegede teologiske eksperter. De har oparbejdet et særligt kendskab til problemstillingen og kender til det nøjagtige indhold af de kompromisformuleringer, der kommer frem i teksten. Ofte er resultatet, at tekstens ordlyd repræsenterer "en tredje tekst" ved siden af de traditionelle og konfessionelt bestemte teologiske formuleringer

vedrørende det pågældende emne som f.eks. dåb, nadver, embede eller retfærdiggørelse.

Det er således vigtigt, når man læser teologiske fælleserklæringer, at være opmærksom på den litterære hermeneutiks tredeling af *forståelse*, *fortolkning* og *applikation* med en betoning af den betydning, som læseren får ved at læse teksten vel vidende, at en nutidig forståelse af tekstens mening vil være forskellig fra den oprindelige mening, som tekstens forfattere har lagt i den. Derfor hører der en overvejelse til læsning af de teologiske læretekster med, som kan kaldes for "mistillidens hermeneutik" eller "tillidens hermeneutik". Er forfatterne til teksten ude på at snyde på de teologiske vægte og forsøge at fremme kirkelig enhed med falske/forkerte teologiske argumenter, eller forsøger de, så godt som muligt og i overensstemmelse med den teologiske forsknings seneste resultater, at bringe et teologisk stridsspørgsmål ud af verden, fordi det ikke længere er aktuelt?

Spændingen mellem "mistillidens og tillidens hermeneutik" dukker som regel op i den fase af læsningen af en teologisk fælleserklæring, der hører til *receptionsfasen*. Hermed menes den periode, hvor kirkerne skal overveje, om den teologiske fælleserklæring lever op til sit formål, eller om der fortsat er uafklarede teologiske sagspørgsmål. Her er det nærliggende at drage nytte af Hans-Georg Gadamer's overvejelser om reception og *Horizontverschmelzung* (se indledningen). Ifølge Gadamer indleder læser og tekst 'en samtale' med hinanden, og der kan finde en horisontsammensmeltning sted, som omfatter forståelse (*intelligere*), fortolkning (*explicare*) og applikation (*applicare*). Teksten skal modtages og overtages som én's egen tekst, før den kan få gyldighed, dvs. teksten gennemgår en receptionsproces.

Til typebestemmelsen af de teologiske fælleserklæringers egenart hører tillige en overvejelse om, hvordan de forholder sig til og måske ligefrem anvender andre teologiske tekster som f.eks. evangelier, brevlitteratur, koncilsbeslutninger, bekendelser. Fælles for disse tekster er, at de først har fået gyldighed, når de har fundet anvendelse i menighedernes liv og lære. I den forstand er de teologiske fælleserklæringer ikke anderledes end andre teologiske tekster, der påkalder sig

normativitet i kirken. Derfor hører der også en overvejelse om kirkens praksis med til bestemmelsen af de teologiske fælleserklæringers indhold og aktuelle funktion.

Missionsteologi og økumenisk teologi arbejder endvidere med teologiske tekster, der er vokset frem lokalt blandt teologer, præster og menigheder på den sydlige halvkugle. Disse kontekstbestemte teologier, der reflekterer over den empiriske virkeligheds betydning for udfoldelsen af kristendommens indhold og konkrete betydning, kendes som f.eks. palæstinensisk teologi, afrikansk teologi eller asiatisk teologi. Til forståelsen af disse teologiers egenart hører en overvejelse om deres teologiske baggrund, historiske forudsætninger og aktuelle samfundspolitiske betydning.